

КОНОВАЛЕЦЬ

ПРИЧИНКИ ДО ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ

Серія книг «Український націоналізм»

«ПРИЧИНКИ ДО ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ»

Євген Коновалець

КИЇВ

 RAINSHOUSE

2021

УДК 94(477):329.733]”1917/1919”
ISBN 978-617-95129-0-2 (PDF)

К64 Коновалець, Євген
Причинки до історії української революції.
- Київ: Рейнсхаус, 2021.- 131 с.

Мемуари полковника Євгена Коновальця під дещо архаїчною назвою «Причинки до історії української революції» є майже єдиним документальним свідомством про справжні мотиви вчинків командира Січових Стрільців під час Перших Визвольних змагань. Засновник УВО та ОУН відверто розповідає про темні сторінки боротьби українців за свою державу на початку ХХ сторіччя та дає критичну оцінку героям тих подій.

Це видання містить як текст оригінальної книги, відредагований відповідно до норм сучасної української мови, так і пізніші примітки та додаткові глави, написані Коновальцем до свого рукопису.

Книга завантажена з веб-ресурсу:
www.rainshouse.com

Дякуємо, що підтримуєте
україномовну літературу!

ISBN 978-617-95129-0-2 (PDF)
© «Рейнсхаус», 2021

СЛОВО КОНСУЛА

Ми звикли, що кожен великий політик залишає після себе книгу – мемуари або маніфест-заповіт – для наступних поколінь.

Євген Коновалець вибивається з цього переліку. Як командира Січових Стрільців його більше цікавила війна, а як провідника УВО та ОУН – сфера реальної підпільно-революційної діяльності. Виголошував промови він рідко, ще рідше випускав статті. Як загинув, то його ідеї та вчинки завзято почали описувати наступники. Проте в цих текстах часом більше авторських інтерпретацій, ніж справжнього Коновальця з плоті та крові.

Майже єдиним автобіографічним документальним свідченням про цю людину є ось ця книга. В ній Коновалець не презентує якісь нові концепції та не займається демагогією. Це, скоріше, сповідь державника – вояка, який програв Перші визвольні змагання, готувався до реваншу та відбивався від учорашніх союзників, яким конче було потрібно знайти «винуватців поразки». Мовчання тоді дорівнювало визнанню провини, тому полковник був змушений відповідати публічно. Його реакцією і стали ось ці короткі записки під дещо архаїчною та дивною

назвою «Причинки».

На 130-ту річницю з дня народження Євгена Коновальця ми перевидаємо цей твір. За основу взятий текст, виданий в еміграції в двадцятих роках ХХ сторіччя. Ми доповнили його коментарями та замітками самого автора, які він дописав пізніше. Завдяки цьому книга відчувається більш цілісною. Також правопис був відредагований відповідно до норм сучасної української мови без змін літературного стилю першоджерела.

Як казав Коновалець, не словом з'ясовується суть невмирущих ідей. Проте саме слово – усне та друковане – поширює ідеї, аби ті мали шанс втілитись у життя. Ніколи не забувайте про це.

*Написав Олексій Рейнс (позивний Консул),
засновник клубу RAINSHOUSE,
квітень 2021 року.*

Ben Karpas

ПЕРЕДМОВА ВІД АВТОРА

Події, що прийшли після трьохлітнього періоду останньої української революції, відсунули тогочасні випадки настільки далеко назад, що сьогодні вже дійсно важко кидати туди поглядом і займатися їхніми нюансами. Сьогодні 1917-1920 роки цікавлять в першу чергу істориків. Для широкого загалу українського громадянства, а тим більше для активних громадсько-політичних діячів, вони перестали бути актуальні. Вони перейшли вже до традиції. Довкола подій минулих кільканадцяти літ починає творитися легенда й поодинокі випадки з того часу вже тепер окутані такою густою сіткою переказів, що за нею гине сам історичний випадок.

Ці спогади мають дати матеріал першому історикові української революції, що не буде цікавитися настроями того чи іншого революційного діяча – автора спогадів, а тільки візьметься передусім стверджувати факти, що про їх реальність не можна буде заперечити. Самі голі факти найкраще допоможуть йому накреслити характеристику революційного часу й груп та осіб, які той час висунув. Я постараюсь подати на цьому місці до загального відома низку фактів, що їх або досі замовчано, або

перекручено. Як комендант С.С. і голова Стрілецької Ради я мав можливість уважніше придивитись до цілості стрілецького життя й мав більше нагоди пізнати взаємовідносини між нашою організацією та всім іншим революційним рухом тодішнього часу. Ось може саме завдяки цій обставині мої зауваження матимуть такий-сякий інтерес для тих, хто цікавиться чи буде цікавитись добою 1917-1920 років в історії України.

Нав'язуватиму свої спогади до закидів проти Січових Стрільців, що грозять укоренитись у громадянській думці сьогочасного громадянства та перейти до історії. Я далекий від бажання шукати виправдовуючих аргументів на все, що торкається Січового Стрілецтва та, зокрема, моєї особи. Тим більше, не можу вважати всіх моментів з історії Січових Стрільців безумовно правильними й доцільними. Січові Стрільці самі не замикають очей на власні промахи і не стараються закрити їх другим.

Найбільшим нашим лихом є відсутність цілості архіву Січових Стрільців. Віримо, що прийде час, коли й архівні документи побачать світ і будуть підтвердженням подальших нотаток. Поки що треба користуватись здебільшого пам'яттю і тому замовчати все те, що вже стерлось з пам'яті. Так само віримо, що прийде час, коли не словами про минуле й не архівними документами будемо з'ясовувати суть

невмирущої стрілецької ідеї

Євген Коновалець.

ПОЧАТОК ІСНУВАННЯ СІЧОВИХ СТРІЛЬЦІВ ДОВКОЛА РОЗГОНУ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ

При оцінці діяльності Січового Стрілецтва та при характеристиці ролі Січових Стрільців у якому-небудь періоді української революції, треба мати постійно на увазі середовище в якому вони перебували: небувалий хаос і анархія та реальні умови, серед котрих організація Січових Стрільців розвивалася й проіснувала два роки. Головні нотатки, що їх у різному вигляді зустрічаємо на сторінках післяреволюційної літератури різного напрямку, як ось, наприклад, щодо наших «амбіцій» та «політиканства», є саме витвором незнання або легковажного відношення до того важливого моменту.

З'їжджаючись до Києва з різних московських таборів з рішенням служити в українській армії (думка про творення легіону виринула тільки згодом, коли українська правильна армія виявилась фіктивною), ми не тільки не мали ніяких «амбіційних планів», але навпаки, були надмірно наївними ідеалістами. Ми були

дуже молоді й дуже недосвідчені. Все разом: ідеалізм, молодість, недосвідченість і наївність – почали мститися на нас з перших наших починів на київському ґрунті. Найбільше попеклись ми на нашій вірі у провідників тодішнього українського революційного руху. Вони користувались у наших очах недосяжним авторитетом. І хоч як болюче відчували ми їхню нехіть до нашої ідеї, самостійної та незалежної Української Держави, проте ми не зневірювались у них. Та швидко ми були змушені ставитись критичніше до діяльності членів Центральної Ради, бо бачили наочно, що їхня політика вводить у краю замість ладу щораз більшу анархію, яка не тільки виключає організацію війська, але веде державу до неминучої руїни.

Це було за декілька тижнів після приходу німців до Києва і з того часу дарується тк.зв. «політиканство» Січових Стрільців.

Будучи складовою частиною київського гарнізону, ми, природна річ, мали раз по раз справи з німецьким військовим командуванням. Разом з німцями брали ми участь в роззброєнні київських мешканців (відомих своєю «лояльністю» до української влади), разом робили експедиції на провінцію, де ще вдавалось більшовицьким емісарам організувати ворожі виступи. Таким чином ми пізнали настрої, пануючі в німецькому командуванні, бачили їхнє відношення

до питання творення правильної української армії (у справі якої, до речі, українське військово-міністерство не робило жодних серйозних кроків!) й знали про зростаюче обурення німців політикою Центральної Ради. Ми бачили, що при продовженні тієї політики конфлікт є неминучий, хоча не уявляли собі ще, в які форми в кінці він виллється. Розмови на цю тему велись у тісному колі Стрілецької Ради й з нього не виходили. За два тижні перед гетьманським переворотом ми дізнались про намір німців висувати Павла Скоропадського на гетьмана України та розпустити Центральну Раду. Я поінформував тоді про це негайно членів Центральної Ради Лизанівського, Чечеля й Шрага, соціал-революціонерів, що одні з усіх політичних партій старалися тримати зв'язок з нашою військовою організацією. Пригадую, що на засіданнях Стрілецької Ради підносились голоси проти тодішньої монополізації всього державного життя есерами, але з другого боку треба було визнати, що це був тоді найбільше жвавий елемент. Через декілька днів, не дочекавшись відповіді, я пішов до проф. Грушевського, якому передав ті самі відомості. На це запевнив мене проф. Грушевський, що нічого лякатися, що він сам навідувався до німецького командування і говорив з його представником полковником Штальценбергом та що він має певні відомості, що Центральній Раді рішуче нічого не загрожує. Лише ця виразна й категорична заява

голови Центральної Ради була причиною, що напад німців на будинок Центральної Ради (28 квітня) застав нас неготовими. Проф. Грушевський користувався тоді таким авторитетом у нас, що після його заяви ми покинули думку зміцнити охорону Центральної Ради та поставили, як звичайно, лише почесну варту. Звістка про захоплення Центральної Ради відділом німецького війська й про скандальне поводження того відділу з членами Центральної Ради, зокрема з проф. Грушевським, якому молодий комендант казав піднести «руки вгору», дійшла до нас саме під час засідання Стрілецької Ради. Її наслідком було те, що в казармах Січових Стрільців оголошено бойову готовність. Одночасно я поїхав до німецького командування. Там прийняв мене генерал Бронц арт-Брокендорф і заявив нам, що напад на Центральну Раду був помилкою, яку німецьке командування виправить, що йшлося лише про арешт кількох членів Центральної Ради, які організували проти німців повстання й що німецькому командуванню нічого невідомо про якийсь політичний переворот. З цим я поїхав до Центральної Ради, будинок якої був уже звільнений від німецьких солдатів та перед котрим вже знято німецьку варту. Я знайшов проф. Грушевського й прем'єра Голубовича крайньо пригнобленими та дезорієнтованими. На питання: що робити нам, військовій сторожі Центральної Ради і що робитиме уряд – я не отримав жодної ясної відповіді. Мені сказали лише: тримати

зв'язок з військовим міністерством і ще раз домагатися пояснення від німців, тобто робити те, що ми й самі робили та що зовсім не задовольняло нас, бо у військовому міністерстві теж панувала, внаслідок арешту міністра Жуківського, дезорієнтація.

Майже одночасно отримали ми відомості, що на Липках швидко організовуються відділи з російських старшин, які звать себе «гетьманцями» і що в будинку колишнього міністра здоров'я Любінського головна квартира Скоропадського. У військовому міністерстві я знайшов заступника військового міністра генерала Грекова, якому теж запропонував негайно виступити проти московських добровольців й обеззброїти їх. Генерал Греков однак не згодився й казав лише спитати німецьке Oberkommando, як воно ставиться до цього перевороту. Таке становище генерала Грекова надзвичайно погано вплинуло на настрої стрільців і цілком дезорієнтувало старшин. Це наочно проявилось в епізоді із сотником Черником, про якого мова буде трохи нижче. Відповідь німців, від імені яких говорив майор генерального штабу Ярош, була така, що, мовляв, німці не втручаються у внутрішні справи України, але «б не зраділи побачивши» роззброєння добровольчих дружин. Ясно, що після тої відповіді вже було пізно виступати першими проти добровольців. Стрільці лише замкнули в чотирикутнику будинок Центральної Ради й чекали наказів від військового

міністерства. Коли ж добровольці, зібравшись в більший гурт, зійшли з Липок на Хрещатик і почали просуватись в гору Шевченківським (Бібіковським) бульваром і Фундуклеївською вулицею, Січові Стрільці відкрили вогонь, при чому на Шевченківським бульварі загинуло два добровольці (це було в понеділок 29 квітня). Того ж самого дня для зміцнення охорони біля Центральної Ради викликано з казарми на Львівській вулиці кулеметну сотню, якою командував бл. п. сотник Черник. Як відомо, сотник Черник переходив з 12-ма кулеметами Софійський майдан саме в момент помазання Скоропадського в гетьмани. Лише безоглядна військова дисципліна сотника Черника, який тільки те знав, що йому наказано з'явитися до Центральної Ради, казала йому спокійно перейти Софійський майдан. Це був останній момент, в якому можна було раптовим енергійним виступом розвернути хід подій, бо німці б не встигли прийти на допомогу Скоропадському та його однодумцям. Прогаяння того моменту є також вищою української команди м. Києва, уряду й президії Центральної Ради, яких гетьманський переворот так налякав і збентежив, що вони не були здатні дати нам якихось ширших директив. Безпосередньо після помазання почули ми від німецького командування вже цілком інші слова, сказані зовсім іншим тоном: що всякий виступ проти гетьмана Скоропадського вони, німці, вважатимуть виступом проти них; що вони намагаються дати

свободу розвитку започаткованим подіям та що хочуть підкорення Січових Стрільців Гетьманові. Ми відмовили й знову чекали наказів або бодай поради згори.

Тим часом близько 6 год. вечора (того ж самого історичного дня) заїхав до нашої казарму один добродій (прізвища ніяк не можу пригадати), представляючись як делегат Скоропадського та питаючи про мене. Він заявив мені, що прийшов просто від Гетьмана й що Гетьман, бажаючи порозумітись зі мною у різних справах, просить мене навідати його у його ставці, до того ж ручається за мою недоторканність. Стрілецька Рада вирішила, щоб я їхав; зі мною поїхав Андрій Мельник... Ставку Гетьмана, що знаходилась у Липках, охороняли німці. До Скоропадського провів мене (одного) полковник Зеленевський. Гетьман заявив мені, що багато, мовляв, доброго чув про Січових Стрільців, що вже давно хотів бачитись зі мною і т.д., і запропонував мені, щоб Січові Стрільці перейшли на його службу, причому наступного дня мали б урочисто промарширувати перед його палатою, що прирівнюватиметься офіційному визнанню нової влади цілим стрілецтвом. На це я відповів, що стрілецтво є дисциплінованим військом, яке зробить так, як йому скаже його командування; що Січові Стрільці не втручаються у політику і їх завданням є служити рідному краєві, підкорюючись його правовому урядові; що для Січових Стрільців тим

правовим проводом України була досі Центральна Рада і що стрілецьке військо не може через ніч переходити з табору до табору лише тому, що хтось ставить нас перед доконаним силою фактом; крім того, стрілецтво є до краю схвильоване методом проведення перевороту й засобами, якими він, Гетьман Скоропадський, скористався для перевороту; далі заявив я Гетьманові, що сам я вважаю його виступ початком великих лих для України та що це є також погляд цілої Стрілецької Ради.

Бачачи, що Гетьман жодного власного слова не скаже, не отримавши вказівок від німців та що він є під могутнім впливом середовища московських старшин, ми вирішили говорити радше безпосередньо з німцями. Німецьке командування визначило для переговорів полковника генерального штабу Гізе. Він уважно вислухав всі наші зауваги (це було ще того самого дня пізнім вечором) і заявив, що нічого вдіяти не можна, бо справа вже вирішена та поставив нам ультиматум: або беззастережне визнання Гетьмана Скоропадського з боку Січових Стрільців, або їхнє роззброєння.

Розвиток подальших подій відомий: перехід Січових Стрільців похідним маршем з терещенківських казарм до львівських (серед наших стрільців і проф. Грушевський з родиною), атентат на проф.

Грушевського, гостра блокада наших казарм німцями, теоретична заява солідарності від обеззброєних¹, переговори з гетьманським уповноваженим капітаном Альвенслебеном на повному засіданні Стрілецької Ради, наші безуспішні «компромісні» контрпропозиції й врешті – наші умови «капітуляції», що їх німці прийняли й сумлінно до кінця дотримали.

Так ось перша (й остання) ближча зустріч Січових Стрільців з питанням національної й соціальної політики українського революційного парламенту і його уряду була дуже скромною. На хід цієї політики ми не мали до самого кінця найменшого впливу, не хотіли й не могли мати його, маючи ті характерні прикмети (хиби), про які я вже згадував. При усій нашій недосвідченості ми бачили ясно, що політика Центральної Ради, незважаючи на сприятливі умови, що склалися по приході німців, не йшла по лінії позитивного державного будівництва. З другого боку, факт перебування німців в Україні, до якого була причетна Центральна Рада, повинен був змусити її шукати певного «modus vivendi»² з німцями; тим часом діяльність Центральної Ради вказувала на щось протилежне. Ми ясно бачили, що наосліп гнати на дикому коні, чіпляючись за його гриву й дико покрикуючи, не можна вічно й що призадумуватися над цим після упадку буде – «zu spät»³. Ми вже сильно захитались у нашій вірі в Центральну Раду, щоб не

казати більше; але наша наївність казала нам вірити ще безоглядно в авторитет голови Центральної Ради так далеко, що ми не зважувались ставити ніяких рішучих домагань щодо зміни дотеперішньої політики та діяльності Центральної Ради, хоча з огляду на свою військову силу ми могли це зробити. Та ця думка навіть не народжувалась у наших головах; ми подумали про це тільки тоді, коли з нашим ідеалізмом опинилися вкупі з політиками перед твердою, небажаною нами дійсністю та коли на власній шкурі зазнали наслідків думок та діяльності українського революційного уряду. Хоча Січове Стрілецтво, як революційна військова організація, втратило віру у вартість Центральної Ради, все ж бажаючи рятувати її авторитет у широких народних мас перед замахом, що ясно йшов з боку суто московської реакції, шукало в перші дні нових подій шляхів для ліквідації гетьманського перевороту. Цим треба пояснити відмову С.С. на згадані вище пропозиції Гетьмана й німців. Що поза цим кроком не зроблено інших, більш рішучих, треба завдячувати лише недостатчі яких-небудь доручень і вказівок від Центральної Ради. Січове Стрілецтво, складене здебільшого з галичан, не почувалось тоді ще на Великій Україні настільки певним, щоб без ніяких вказівок від тамтешніх політичних діячів вживати подальших заходів. Все ж таки вже тоді висувалося перед Січовим Стрілецтвом питання чи не краще залишитися при Гетьманові для рятування

національного характеру армії й для отримання таким чином впливу на характер всієї держави. Дуже ймовірно, що незважаючи на свої настрої, Січові Стрільці таки б визнали Скоропадського Гетьманом і залишились у Києві, коли б не відсутність підтримки Гетьмана від якої-небудь української партії зі складу Центральної Ради.

ПРО ЛЕГЕНДУ ВАЛЕНРОДИЗМУ⁴ СІЧОВИХ СТРІЛЬЦІВ

Через чотири місяці після того, як Січові Стрільці відкинули пропозицію німців і Скоропадського визнати цього останнього Гетьманом за залишення недоторканою стрілецьку організацію – Стрілецька Рада, що не перестала існувати, винесла до Військового Міністерства меморандум у справі дозволу на нову збірку Січових Стрільців, заявляючи готовність служити при новій владі та стараючись особистими заходами у тодішнього гетьманського уряду, в самого Скоропадського та у німецького військового командування дістати потрібного схвалення. На око: наочна непослідовність, що її не можуть виправдати мотиви тактично-політичного характеру. І тому довкола моменту нового творення Січово-Стрілецького війська зродилось багато інтерпретацій, з яких найбільш поширена така: Січові Стрільці пішли до Гетьмана з лицемірною заявою вірності, маючи попередньо складений план зламати цю обіцянку зрадницьким збройним виступом.

В ім'я правди треба рішуче заявити, що тоді

Січові Стрільці не мали наміру не дотримати даних Гетьманові обіцянок. Все те, що ми говорили Гетьманові Скоропадському від першої нашої розмови з ним до останньої, перед самим повстанням, було сказано щиро й відповідало дійсності. Ми постійно підкреслювали, що нам важливе продовження державності й ми готові підтримати Гетьмана, коли він буде цю державність боронити.

І знову доводиться нагадати загальні тодішні відносини й настрої, які всі є однією з найважливіших умов для творення революційних військових частин. В момент гетьманського перевороту настрої мас були рішуче ворожі Скоропадському й виключали всяку співпрацю з ним. Ті настрої були такі сильні, що підлягли їм і провідники мас, політичні діячі, що їх завданням є критично ставитись до всіх подій політичного життя. Я намагався з'ясувати, чому Січові Стрільці не перейшли на бік Гетьмана й воліли радше дати роззброїти себе. З плином часу українське громадянство поставилось до гетьманату трохи інакше: воно стало більш реально думати про рятування у першу чергу національних вартостей української державності, не збуваючи й про соціальні і тому стало схильнішим для думок про співпрацю з Гетьманом Скоропадським. Склався Український Національно-Державний, а потім Український Національний Союз, який саме поставив собі вищезазначену мету та який

зараз же почав користуватися великим авторитетом і довірою найширших кіл свідомого українства. Відновлення організації Січових Стрільців сталося за порозумінням і згодою з Українським Національним Союзом і мало своєю основною думкою, що при тому складі військового елемента, який творився біля гетьманського уряду, необхідно мати й наскрізь українські, національно свідомі й боєво вишколені військові частини.

Бо справа організації української армії представлялася препогано. Справді, створено команди й військові управи, що дійсно вели солідну підготовчу працю до організації кількасоттисячної української армії. Але всю ту роботу вели не українці, а навпаки, у великій більшості люди ворожі українцям і всяким інтересам української нації. Отже, праця гетьманських штабів була з фахово-військового боку дуже гарна, але з національного цілком непродуктивна, а ще більше – небезпечна. Бо на практиці з контингентом неграмотних і національно малосвідомих новобранців, чужонаціонального й антиукраїнського вищого старшинства не можна було створити української національної армії навіть тоді, коли б німці дали дозвіл до набору. Наприклад, Сердюцьку Дивізію творили декілька місяців, накладом великих коштів і солідної підготовки. І Сердюцька Дивізія була добре вишколена й мала прегарний зовнішній вигляд. Але була мертвою

машиною, без любові до свого старшинства, без усякого запалу. І коли прийшов момент війни та коли її, гетьманську гвардію, вислали в поле – то вона ще перед зустріччю з противником масово розбіглась. Як можна було сподіватись чогось доброго з роботи тодішнього генерального штабу, коли, наприклад, начальником штабу катеринославського корпусу призначено полковника Коновалова, широко відомого чорносотенця, що відіграв таку сумну роль згодом у денікінській афері?

Творення ж поодиноких українських військових частин почалося й закінчилося в час гетьманування П. Скоропадського на Сердюцькій Дивізії. Зате щораз більшала кількість і міцнішала сила московських добровольчих дружин. Відомо, що зростання московських впливів та соціальної реакції йшло за виразною зміною німецької політики, яка почала згодом орієнтуватися на «єдину неподільну». В розмовах з вищими німецькими старшинами не чулось вже нічого про бажання допомагати в будові Української Держави. Це все вплинуло на те, що українські політики злякались, забули про Центральну Раду, її принциповість і готові були йти на всі можливі поступки, аби врятувати все, що можна. Тому постанова Січових Стрільців визнати гетьманську владу і відновити свою організацію не зустріла жодного спротиву в українському громадянстві, а навпаки,

знайшла повне схвалення. Між іншим допоміг нам у цьому тодішній міністр закордонних справ Дмитро Дорошенко⁵. Вирішальною обставиною для отримання дозволу на збір Січових Стрільців була добра слава, яку вони мали з давнішого часу та яка зміцнилася під час їх стосунків з німцями у справах ліквідації 1-го полку Січових Стрільців. Сам П. Скоропадський поставився прихильно до їх пропозиції.

В цьому місці треба згадати, що в міжчасі я мав нагоду ближче пізнати особу Гетьмана, бо ходив до нього декілька разів у справах вищезгаданої ліквідації, що вимагали особистого затвердження Гетьманом. На підставі моїх спостережень я дійшов висновку, що П. Скоропадський – це людина чесна, але дуже слабовольна, від українського народу та його справ дуже й дуже далека; було видно, що Гетьман завзято вчить українську мову, бо від часу першої моєї розмови з ним до чергової він досягнув великих успіхів; майже у кожній розмові зі мною він підкреслював, що керується лише добром України та нарікав, що українці не хочуть його підтримати, але одночасно оточував себе людьми крайньо ворожими до всього українського і майже сліпо слухав їх порад і вказівок.

Декларуючи урядові Української Держави бажання знову творити Січове Стрілецтво і я сам спершу, а пізніше і делегація Січових Стрільців з Білої Церкви

заявили й виразно це підкреслювали, що Січові Стрільці будуть вірні гетьманській владі, якщо вона буде боронити самостійну і від нікого незалежну українську державність⁶. Наше становище було настільки ясне, що різні російські кола переконували Гетьмана, щоби не давати Січовим Стрільцям дозволу на формування. Що більше: прем'єр Лизогуб виразно застерігав Гетьмана про Січових Стрільців. Недовіра до «лояльності» Січових Стрільців проявилась після дозволу нового їх формування у відмові розмістити Січових Стрільців у Києві та в призначенні їм на постій Яготина або Білої Церкви.

Виступивши в листопаді 1918 року проти Гетьмана, Січові Стрільці залишились вірними своїй декларації – звільнив нас від вірності Скоропадському його універсал про федерацію з Росією.

«ЗРАДА ГАЛИЧИНІ»

Репліка про «зраду» Січових Стрільців Українській Державі та Гетьманові Скоропадському йде в парі з реплікою «зради» Галичині, що саме в той час проголосила в себе українську державність і мусила воювати за неї з Польщею. Ще у 1920-21-х роках українське громадянство Східної Галичини було в своїй масі ворожо налаштоване до Січових Стрільців, вважаючи їх головними винуватцями некорисного повороту в українсько-польській війні. Ворожі Січовим Стрільцям настрої в Галичині скріплювали погляди великої частини галичан про шкідливість антигетьманського повстання. Справді, сьогодні ті настрої втратили свою гостроту, але все ж по нинішній день збереглась у Галичині легенда, ніби українці мусили віддати полякам Львів і не змогли його повернути в першу чергу тому, що не наспіла з Наддніпрянщини очікувана допомога Січових Стрільців. По нинішній день існують в Галичині люди, які відчувають до Січових Стрільців глибокий жаль, немов вони забули свою «тіснішу батьківщину» й воліли заплутатися у «Наддніпрянську авантюру» замість спішити на поміч.

Перші звістки про переворот у Галичині, передані до Києва телефоном, прийшли майже одночасно

з першим повідомленням Січових Стрільців про прийняте рішення Українського Національного Союзу підняти повстання проти Гетьмана Скоропадського⁷. Взагалі ж ми не мали ніяких докладних звісток про ситуацію в Галичині та знали лише про утворення у Львові української влади. Саме тоді збиралися Січові Стрільці переноситися до Києва, бо українські кола робили у Києві всі заходи, щоб схилити Гетьмана до призначення Січових Стрільців київським гарнізоном. Була тоді думка, що з прибуттям Січових Стрільців до Києва зміцняться українські впливи біля Гетьмана та німців, з другого боку, на випадок остаточного розриву Українського Національного Союзу з Гетьманом були б більші перспективи успіху антигетьманського перевороту. Справа перенесення Січових Стрільців до Києва була обговорена політиками та військовими дуже гостро. Сам Гетьман то приймав рішення, то їх відкликав і коли врешті московські впливи почали щораз більше перемагати, призначив Січових Стрільців не в Київ, а в глуху та далеку провінцію, де можна б їх зовсім ізолювати. Так, 7 листопада, ми вже отримали в Білій Церкві офіційний наказ вирушити й очистити шлях на Козятин-Жмеринка від деморалізованих австрійських частин, що самовільно демобілізувалися та йшли до Австрії, бешкетуючи по дорозі. Очевидно, що сама функція, призначена Січовим Стрільцям, була лише приводом, аби усунути Січових Стрільців якомога далі від Києва, де вирішувалася доля української

державності. Це дуже добре розуміли українські чинники і, дізнавшись про наказ, наробили галасу. Мабуть, наслідком того була телеграма генерального штабу до Команди Січових Стрільців припинити підготовку до виїзду та чекати дальших розпоряджень. Одночасно покійний полковник генерального штабу Мишковський передав мені з Києва телефоном, що є вже принципове рішення перенести Січових Стрільців до Києва, а тому, не чекаючи формального наказу, Команда Січових Стрільців може висилати квартир'єрів до Братського монастиря на Подолі.

Стрілецька Рада доручила мені виїхати негайно до Києва та з'ясувати остаточно, у чому річ, що Січовим Стрільцям робити та чи в Києві не настали якісь важливі зміни на користь української національної справи. Я пішов до Гетьмана. Він заявив мені, що в справі перенесення Січових Стрільців ще нічого не вирішено, що він мусить ще з деким порозумітися та щоб чекали. Збентежений такою заявою, що знову вносила плутанину, я вийшов від Гетьмана та тут на сходах зустрів д-ра Осипа Назарука й інженера Володимира Шухевича, які приїхали зі Львова від Української Національної Ради просити у Гетьмана допомоги проти поляків. Д-р Назарук, з питомим йому пафосом, почав мені оповідати про страхіття, які діються у Львові та про необхідність негайної допомоги Галичині. Я завернув з дороги і разом

з д-ром Назаруком та інженером Шухевичем, які заявили себе делегатами Української Національної Ради, вдруге пішов до Гетьмана. Д-р Назарук домагався від Гетьмана видати наказ про висилку окремого загону Січових Стрільців (така тоді була офіційна назва Січових Стрільців) на галицький фронт. Гетьман відповів, що з політичних мотивів він не може зробити цього з огляду на Польщу, з якою Українська держава не хоче конфлікту, але він може допомогти Галичині грошми і військовим матеріалом. Коли ж делегати наполягали далі на допомозі стрілецьким військом, Гетьман покликав до себе військового міністра Рогозу, товариша міністра закордонних справ Платова та міністра праці Славінського. Нарада йшла над питанням, як допомогти Галичині та під яким виглядом можна вислати Січових Стрільців. Платов висловлювався теж проти якої-небудь явної допомоги галичанам у антипольській війні. Стали на тому, що попередній наказ Січовим Стрільцям (вийти з Білої Церкви в напрямку Козятин-Жмеринка) залишається дійсним. Січовим Стрільцям залишалося самотійно далі рушити до Галичини та перейти Збруч. Погодилися також негайно видати розпорядження Міністерству Шляхів у справі потрібних Січовим Стрільцям вагонів, окрім того, Січові Стрільці могли забрати всю свою зброю, а свою гарматну частину поповнити зі складів у Жмеринці.

Від Гетьмана пішли ми, д-р Назарук, інженер Шухевич і я, просто до Національного Союзу, де зустріли В. Винниченка, якому переповіли розмови у Гетьмана. Винниченко страшно схвилювався, назвав заходи д-ра Назарука зрадою та заявив, що все готово до повстання. Далі Винниченко зазначив, що Січові Стрільці, хоч уродженці Галичини, були завжди військом Великої України, яка дала їм змогу сформуватись і що тому вони не мають права в найкритичнішу хвилину відмовляти найвищій громадській установі – Українському Національному Союзові – виконання свого обов'язку для рятування гинучої української державності. Що стосується допомоги Галичині, то Винниченко сказав, що справжня Україна дасть Галичині далеко більшу допомогу, ніж гетьманський уряд. На те все заявив я, що не можу дати ніякої рішучої відповіді, за якою їду до Білої Церкви, куди теж направився д-р Назарук.

Стрілецька Рада, яка зібралася наступного дня, після довгого та основного обміркування вирішила не їхати до Галичини. При прийманні цього рішення заважили найбільше такі міркування: 1) Із самого початку формування Січового Стрілецтва виховувано Січових Стрільців в тому дусі, що вони є революційним військом, яке має стояти на сторожі української державності, а тому не можна відтягати його далеко від центру саме тоді, коли ця державність є явно під

загрозою. 2) У складі Січових Стрільців знаходиться велика кількість наддніпрянців, які бачили столицю України в Києві та які до справ Великої України відчували більший інтерес, ніж до справ Галичини, тим паче в такий переломний момент, коли наказ про виїзд до Галичини міг викликати погіршення й зменшити їх запал і боєздатність. 3) Саме становище на Великій Україні є того роду, що з моменту вибуху революції в Центральних Державах провал гетьманщини є майже певний та, що при відсутності в той час Січових Стрільців в Україні, цей антигетьманський рух прийняв би московсько-більшовицький характер. 4) Із утратою наддніпрянської бази, Галичина буде втрачена для українців навіть і тоді, коли галицькі війська відберуть Львів, тому що поміж Польщею й Большевією сама Галичина ніяк втриматися не зможе. Тому не згадую вже такого очевидного аргументу, що Січові Стрільці могли дістатися до Галичини тільки з дозволу генерального Командау і що, не маючи відповідного наказу, а того ще в той час не було, дискусія про переїзд Січових Стрільців могла бути тільки теоретичною.

Наскільки правильно Січові Стрільці оцінювали загальну кон'юнктуру та свої завдання у ситуації, в якій перебувала, доводить факт, що д-р. Назарук вже не повернувся до Галичини, а залишився на Великій Україні та взяв визначну, активну участь

у антигетьманському повстанні⁸.

Легенда про «зраду» Січових Стрільців не тільки фальшиво висвітлює їхнє тодішнє становище, але й бракує їй фактичного ґрунту, щоб робити докір Січовим Стрільцям, ніби вони погіршили становище галицьких військ. Як пізніше виявилось, то делегатам Національної Ради було доручено старатися лише про отримання технічної та матеріальної допомоги для Галицької Армії, а не допомоги в людях. Ствердив це, між іншим, бл. п. полковник Вітовський, коли він пізніше приїхав до Києва, як державний секретар військових справ Західної Області У.Н.Р.; він теж не просив допомоги військом, лише військовими матеріалами й грішми. На превеликий жаль, не маємо під руками військового архіву, на підставі якого ми могли б ствердити цифрами, яку велику силу різного майна, зброї, сукна, саперного й санітарного добра вислано за весь час з Наддніпрянщини до Галичини на допомогу Галицькій Армії. Досить зазначити, що санітарне майно, яке дістала Галицька армія з Наддніпрянщини, було таке багате, що ним послуговувалися аж до переходу до Денікіна. Про військову допомогу людьми є докладна мова в «Нарисі історії Січових Стрільців», який повинен у скромному часі появитися.

«РУЇННИКИ»

Попри легенду про «зраду» Галичині й валенродизм Січових Стрільців, робиться даліше Січовим Стрільцям закид «руїнництва» та визнається взагалі вся діяльність Січових Стрільців на Наддніпрянській Україні руїнницькою з причини їхньої участі в повстанні в 1918 році. Всі заслуги в якому-небудь періоді їхньої двохлітньої історії заперечуються а priori, бо вони завалили Українську Державу. Ті закиди кинуті в обличчя Січового Стрілецтва з такою рішучою певністю, що не можна й мені їх мовчки проминути і треба дещо ближче зупинитися на мотивах, котрі спонукали Січових Стрільців підняти повстання проти гетьманщини і над роллю Січових Стрільців у самому повстанні.

У попередніх вступках моїх спогадів з'ясував я вже докладніше ті причини, що спонукали Стрілецьку Раду робити старання для відновлення організації Січових Стрільців. І коли ті заходи знайшли так у самого Гетьмана, як теж у німецького командування сприятливий ґрунт, наслідком чого Військове Міністерство видало наказ про формування окремого загону Січових Стрільців у Білій Церкві, Стрілецька Рада визнала потрібним вислати окрему делегацію від Січового Стрілецтва до Гетьмана. У склад делегації

ввійшли крім мене полковник Андрій Мельник, сотник Михайло Матчак, мабуть, сотник Юліан Чайківський та сотник Василь Кучабський. У довгій розмові члени делегації дуже ґрунтовно з'ясували Гетьманові самі мотиви, що спонукали їх до відновлення Січового Стрілецтва і ті напрями, котрих Січове Стрілецтво, як військова частина, буде надалі дотримуватись. Оборона української державності перед зовнішніми та внутрішніми ворогами була основою, на яку Січове Стрілецтво хотіло поширити свою організацію. Треба визнати, що розмова з Гетьманом велася в незвичайно щирому тоні та викликала в усіх учасників делегації дуже корисне враження. Здавалося, ніби й Гетьман був надзвичайно вдоволений ходом розмови. Січові Стрільці розуміли собі справу ясно, що можуть або стати найсильнішою опорою Гетьмана, або повалити його і що середньої можливості бути не може. Цієї думки не забували Січові Стрільці ніколи, і тоді не забували, коли щиро готові були стати вірним військом Павла Скоропадського, як українського Гетьмана. Вже в попередньому розділі згадував я, що оточення Гетьмана розуміло добре стрілецьку душу і, маючи, мабуть, вже тоді намір звести Гетьманат на манівці, вважало Січових Стрільців уже із самого початку своїми ворогами. Згадував я теж, що Січові Стрільці були перед Гетьманом та його урядом завжди щирі та що в заявах вірності Українській Державі все бриніла нотка погрози тим усім, хто схотів би Українську

Державу звести до фікції. Рівно ж згадав я, що у вересні, коли Січові Стрільці почали формуватися в Білій Церкві, вони ще вірили в можливість врятування української державності існуючою Українською Державою на чолі з Гетьманом Скоропадським. У жовтні ця віра вже сильно захиталась та марево повстання почало набирати щораз більш конкретні форми.

Німці зазнали в світовій війні поразки, що сильним гомоном пронеслася по Україні, захитала повагу та значення німецького війська, а разом з тим і Гетьмана. Одночасно Український Національний Союз набирал щораз більшого авторитету в очах українського громадянства. Формування української армії уявлялось безнадійним, бо німці були цьому противні⁹. Замість взятися інтенсивно за формування українських частин, німецьке командування почало все більш інтенсивно допомагати формуванню всяких московських «отрядов», які завдяки цьому ставали чим далі більш відважними й щораз провокаційно ставали супроти українського громадянства. Дійшло до того, що деякі добровольчі московські частини, формовані в Києві, мали безсоромність називати себе іменами членів колишньої царської рідні. Внутрішньоадміністративний режим у цей час доходив до вершини безглузлого соціального терору проти селянства й робітництва та національного – проти

живіших проявів стихійного національного руху.

Такі відносини вказували, що ось-ось уся влада явно перейде в руки правих російських кіл, тобто станеться те, проти чого Січові Стрільці виразно виступили у своїй декларації. Переговори Українського Національного Союзу з Гетьманом скінчилися для українців невдачею¹⁰. Серед народних мас почало кипіти, невдоволення селянства й робітництва переходило в завзяте обурення та бажання помсти. Сам Гетьман, може, при найкращих своїх бажаннях, все більше втрачав вплив на хід подій, що переходив до оточуючої його російської реакції та не мав змоги зробити який-небудь рішучий крок. Стало ясно, що в Україні прийде до завірюхи, коли Гетьман остаточно втратить свою опору в німцях. Не могло бути найменшого сумніву, що при розвалі німецького фронту внаслідок революції, яка вибухнула тоді в Центральних Державах, негайно почнеться наступ на Україну московських більшовиків. Так само було цілком очевидним, що Гетьман не зможе дати більшовикам відпору. Адже у Гетьмана не було українського війська поза одною хіба Сердюцькою Дивізією, окремим загоном Січових Стрільців і Запорізькою Дивізією, що стояла на північно-східних кордонах України. Дві дальші формації, себто Чорноморський Кіш у Бердичеві та Загін Низових Козаків у Могилеві, не являли собою тоді ще ніякої

сили. Участь знову московських добровольчих дружин у війні проти більшовиків мусила привести до явного проголошення в Україні російської державності. Крім цього, на випадок війни з більшовиками, Гетьман і так не втримався б на московських добровольцях, бо становище мас і фактична їхня сила згори прирікали результат війни на користь більшовиків.

Питання «Кудю йти?» – стало руба у цілій своїй жахливій наготі. Проголошення Гетьманом федеративного маніфесту було тим останнім поштовхом, що штовхнув Січових Стрільців до виступу в обороні ідеї української державності. Треба було нашвидкуруч організувати силу, поки це було сяк-так можливо, бо була загроза, що й Гетьман не втримається й Україну заллють московські більшовики. Січові Стрільці рахувалися з одним безумовним фактом, який стверджували віч-на-віч з кожною дниною виразніше: «карательні загони» скомпрометували серед широких народних мас ідею українського національного визволення настільки, що ті маси швидко будуть готові піти за кожною силою, яка йтиме під гаслом боротьби проти України.

Я особливо цілком прихилився до думки про повстання вже після того, коли навіть у Білій Церкві йшло приготування до нього. Пам'ятного 15 листопада 1918 року, після проголошення маніфесту й складення

московського кабінету міністрів, я пішов ще раз на власну руку до гетьмана й поставив йому такі побажання: 1) відкликати маніфест; 2) скликати національний конгрес, що його планував Український національний союз, а не дозволяв гетьманський уряд; 3) розформувати російські добровольчі дружини; 4) перенести Січових Стрільців з Білої Церкви до Києва. З свого боку обіцяв я Гетьманові, що ще в останній момент пороблю старання в Українському Національному Союзі, щоб проєктований ним національний конгрес не виступав проти особи Гетьмана. Гетьман, схвильований, відмовив; розвів руками й сказав, що нічого не в силі вдіяти... Тоді я заявив, що складаю з себе перед Гетьманом відповідальність за дальший хід подій, бо вважаю становище, яке склалося, за суперечне основним ідеям Січового Стрілецтва. Із гетьманського палацу пішов я просто до Національного Клубу, де знайшов колишніх прихильників Гетьмана: Дмитра Донцова, директора Української Телеграфної Агенції і Сергія Шемета – лідера хліборобів-демократів. У розмові зі мною вони теж висловилися за потребу повстання. Із цим моментом стало мені ясно, що всі українські партії схилилися до тої думки.

Того самого дня ввечері виїхав я з Володимиром Винниченком (він був одягнений, як залізничник) останнім потягом до Білої Церкви, де ми вже

знайшли Симона Петлюру. Біла Церква була вже готовою. Декілька днів пізніше Україна вже палала. Мотовилівський бій вирішив долю гетьманщини. Пізніша облога Києва була продиктована лише поглядами тактики й становищем німців, гетьманські сили вже не бралися до уваги. А проте навіть і тоді, після нашої перемоги й після проливу крові, я особисто не відмовився від нагоди пошукати злагодження й полагодження кривавого конфлікту.

Було це в час подорожі делегації від республіканських військ, що їхала на переговори до головного німецького командування. У делегації брав участь між іншими полковник Осмолівський, д-р Назарук, сотник Чорний і я. Не звертаючи уваги на німецького старшину, який супроводжував нас, добровольчий «отряд» Святополк-Мирського арештував нас у Святошині й відвів на Пост-Волинський до Команди генерала Кірпічова, де ми провели цілу ніч до наступного пополудня. Пізніше ми довідались, що тодішній командуючий всіма гетьманськими частинами, генерал Долгоруков, видав наказ нас усіх розстріляти та врятувала нас тільки рішуча постава німців, які пригрозили виступом проти Гетьмана. Німецький ескорт, висланий з Києва, перевіз нас до головного німецького командування в Липки, де ми з представниками німців переговорювали про умови здачі Києва. Під час переговорів звернувся до

мене майор німецького генштабу Ярош із запитанням чи не хотів би я побачитись з кимось з найближчого оточення Гетьмана, причому назвав імена д-ра Галіпа та Полтавця-Острияниці зазначивши, що Гетьман бажає зробити деякі пропозиції. Я згодився на це і того ж самого дня старший німецький старшина завіз мене в закритому авто до покійного Петра Дорошенка. Останній заявив мені, що говорить від імені Гетьмана, що Гетьман «не сердиться» на Січових Стрільців і що дуже радо привітав би ще й тепер рішення Січових Стрільців – виїхати до Галичини, причому готовий дати нам вільний проїзд від Фастова до Збруча. Така заява здивувала мене і мені нічого не залишалось, як відповісти, що не тільки лінія Фастів-Проскурів, але й уся Україна в руках повстанських військ. Оскільки знов Гетьман вважає можливим почати переговори в площині визнання дотеперішніх домагань Українського Національного Союзу, то я готовий передати це Директорії з тим, що на мою думку, передумовою першою мусило б бути відкликання маніфесту про федерацію. Я від'їхав ні з чим, переконавшись, що воля генералів Долгорукова, Келера й Кірпічова, а не Гетьмана, були в той час вирішальною.

«ОТАМАНІЯ»

На заклик Українського Національного Союзу стали Січові Стрільці ударною силою у антигетьманському повстанні та осередком повстанського руху. 14 грудня 1918 року республіканські війська зайняли Київ, вже 29 січня 1919 року йшла евакуація політичної влади, а 4 лютого Київ перейшов у руки наступаючих московсько-більшовицьких військ. У міжчасі, себто впродовж шести тижнів, командування міста було в руках Січових Стрільців.

Це був найприкріший період з усієї історії Січових Стрільців – період, про який Січові Стрільці не можуть спокійно думати. В саме цей період вклали вони найбільше праці й енергії, а досягнули найменше успіхів. Крім цього, одержали вони за свою діяльність в цей період від істориків української революції стільки, скільки не дочув ні один легіон якої-небудь іншої нації. Бо коли прийшов кінець директоріанської доби, то головні учасники й винуватці тої катастрофи з легким серцем і спокійною совістю скинули вину за всі невдачі на Січових Стрільців, себто на тих, на яких раніше, в найбільшому розпалі подій, складали з себе весь тягар праці, що до Січового Стрілецтва не належала й була понад його сили. Директорія, як верховна влада Української Народної Республіки,

звалювала своїми наказами на Січових Стрільців всі можливі функції влади, а коли Січові Стрільці, як і передбачалося, не могли впоратися з накладеними на них обов'язками та запобігти анархії й розвалові, тоді Директорія, передусім її голова, зробила Січових Стрільців винуватцями всіх промахів і лих, яких тільки в той час dokonano, включно до отаманії.

Найголовніші закиди, що їх зроблено Січовим Стрільцям за їхню діяльність у київський період Директорії, зводяться до наступного: у Києві панувала безоглядна диктатура Січових Стрільців, яка перетворилася в «розгнuzдану отаманщину», перед якою була безсилою найвища політична влада Української Народної Республіки¹¹.

Голова Директорії придумав навіть для цього «січовицько-отаманського насильства» окремий термін, називаючи цей період діяльності Січових Стрільців «коновальщиною». Взагалі, зробив він Січовим Стрільцям таку силу всяких закидів, що просто не знати, котрий з них вважати важчим, більше болючим, більше несправедливим і настирливіше вимагаючим відповіді. І коли б закиди стосувались тільки моєї особи, то я задовольнився б тільки одним прочитанням їх. Але цей термін причеплено до всього Січового Стрілецтва і зроблено це настільки викликаючи, цілячи не в мене, а в стрілецьку ідею, що саме ця обставина

примушує мене зупинитися дещо точніше на цьому періоді діяльності Січового Стрілецтва.

Коли в Білій Церкві почалися приготування до планованих подій, то Січове Стрілецтво рахувалося тільки з одним завданням, яке стоятиме перед ним на випадок успіху повстання, а саме: співпраця з усіма покликаними до цього чинниками біля організації української армії для оборони врятованої державності перед ворогами, що з Чорного моря, Бессарабії, Заходу, Півночі й з Дону сунули на Україну.

Згодом, після мотовилівського бою, коли успіх повстання був очевидний, плановано створили два військових осередки для майбутньої української армії: Осадний Корпус на Правобережжі, який після зайняття Києва перейменовано в корпус Січових Стрільців, та запорізький корпус на Лівобережжі. Для дальшого ведення військових операцій проти Києва мали набирати добровольців, що після сформування в окремі частини були б запасом для поповнення фронту.

Стрілецька Рада була проти оголошення загальної мобілізації. Для планового переведення мобілізації не мала Директорія відповідного апарату, не було відповідної кількості старшин і підстаршин, не було також налагоджене діло озброєння та обмундирування.

Січові Стрільці заступали тоді думку, що внаслідок такої загальної мобілізації, створяться дуже скоро неорганізовані та недисципліновані частини, полишені на самих себе і будуть вони готові на всякі самочинні виступи. Дальшим важливим аргументом проти оголошення загальної мобілізації – це особливо ми підкреслювали – був факт, що при загальній мобілізації нахлине у військові частини дуже багато непевного й розкладаючого елемента, який буде тільки тягарем при формуванні боєздатних частин.

Головне командування нас не послухало й оголосило загальну мобілізацію. Як можна було передбачити, почали напливати вже з перших днів по оголошенні мобілізації такі маси народу, що ні одна з регулярних частин не могла їх опанувати. Січові Стрільці мусили, попри ведення бойової акції на фронті, творити нашвидку апарат, що мав би організувати військово ці десятки тисяч селян, добувати для них зброю, одяг, харчі і – це найважливіше – давати їм певних старшин, яких тоді було небагато. Тоді Січові Стрільці розбрелися, власні частини сильно поширили, роздробили свій старий старшинський і підстаршинський кадр та втратили свій Січово-Стрільцький характер, а боєздатної армії все-таки не створили. Безладдя, яке маси мобілізованих внесли в тил та якого через бойові операції на фронті не було змоги негайно усунути, пророкувало хаос,

що постане в Києві, коли Осадний Корпус вступить до міста. Я особисто вживав усіх заходів, щоб під час здобуття Києва впустити туди тільки найбільше організовані частини й це була одна з причин, чому Команда Осадного Корпусу не дуже поспішав з остаточним наступом на Київ.

Несподівано швидкий розвал гетьманського фронту не дав змоги здійснити наших планів. Разом з організованими частинами вступило до Києва багато ненадійних і недисциплінованих відділів. Перед Командою Осадного Корпусу постало дуже важке завдання: очистити київський гарнізон від непевних елементів, що з першої години нової влади в Києві були для столиці загрозою погромів і розбою. Замість звернути всю свою енергію та увагу на організування військової сили для оборони України перед зовнішніми ворогами – Команда Корпусу Січових Стрільців мусив розпочати боротьбу проти ворога, який був у своїй власній армії.

Як конкретний приклад, може служити випадок з двома дніпровськими дивізіями, з яких одна була під командуванням Данченка, а друга – Зеленого. Ці частини були вже в хвилині здобуття Києва дуже агітовані та анархізовані. Одна з них, під командуванням Данченка, розташувалася в Дарниці, друга, під командуванням Зеленого – у Святошині.

Вже з перших днів перебування Команди Осадного Корпусу в Києві вдалося зауважити, що більшовицька агітація запускає в цих частинах щоразу глибше коріння. Обидві ці частини відмовилися виконати наказ вирушити на Чернігівщину та стати фронтом проти вже тоді наступаючих московських більшовицьких відділів. Дійшло до того, що Команда міста Києва мусив виставляти заслони як проти Дарниці, так і проти Святошина, а Команда Корпусу Січових Стрільців – прийняти міри для насильної ліквідації обох дивізій. Скінчилося на тому, що частини Данченка здебільшого самі «демобілізувалися», тобто – масово розбіглися. Сам Данченко на чолі решти повадився так провокаційно, що Команда видав наказ про арешт його і висилку до Галичини.

Зелений натомість, забравши у Святошині всі військові склади, самочинно вирушив до Трипілля, звідки прислав нам до Києва свою ультимативну вимогу: або скинути Директорію, оголосити радянську владу й тоді мати в ньому, Зеленому, союзника, або рахуватися з його збройним повстанням проти республіканських військ. З ним говорив я особисто телефоном, посилав навіть до нього парламентаріїв, старався роз'яснити йому, в якому становищі опинилася українська армія, що їй загрожує та з якого боку, та просто молив його залишити цю авантюру й приступити з нами до співпраці. Все це нічого не

допомогло. Зелений почав зі своїми частинами просуватися в нашому тилу з Трипілья в напрямку на Фастів і погрожував перерізати лінію Київ-Волочиська. Очевидно, що нам нічого не залишалось, як вислати відділ для ліквідації авантюри Зеленого¹².

З'ясовуючи випадок з покійним отаманом Зеленим, я далекий від того, щоб заперечувати ті голоси, що характеризують його як людину ідейну, енергійну та серед своїх козаків дуже популярну. Однак, факт його переходів від Директорії до більшовиків і від більшовиків назад до Директорії свідчить, що Зелений був в своїх поглядах людиною дуже не виробленою і хиткою, а хитання його принесли українській справі багато лиха. Випадки з обома дніпровськими дивізіями є тільки одним із багатьох зразків, у якій військовій обстановці доводилося всім нам працювати.

Цілком своєрідне явище – це сумної пам'яті «отаманія», що її породив мобілізаційний наказ Директорії. На тлі повної неготовності апарату та безсилля військової влади взяти в руки маси мобілізованих, з'явилися самочинні коменданти менших і більших збройних гуртків, які вели всякого роду самостійні операції та, рано чи пізно, розходилися по домівках або переходили на бік більшовиків. Правда, особливо з самого початку, були поміж такими «отаманами» чесні та ідейні люди; вони несли

нарівні з іншими старшинами важку організаційну в фронтову військову службу та згодом, при формуванні більших військових одиниць, вливалися в них зі своїми загонами або бодай особисто.

В поширенні явища «отаманії» була частинка вини й Головного Отамана. Він серед тодішніх обставин не спромігся завжди енергійно виступати проти тієї страшної небезпеки¹³, що отруювала і без того кволий організм нашого війська. Він надто довіряв поодиноким «отаманам», які діставши гроші або безслідно щезали, або творили силу, що ставала часто грізною для самої Директорії. Коли Січові Стрільці взялися за ліквідацію «отаманії», то ніхто з членів Директорії не підтримав їх у цій роботі. Навпаки, кожний з членів Директорії, крім Винниченка, старався створити собі свою власну військову частину, на яку міг би спиратися, як на свою гвардію. Макаренко багато уваги присвячував формуванню Залізничного Корпусу. Андрієвський явно протягував Ковенка та його пізнішу сумної пам'яті «Головну Слідчу Комісію», про яку мова нижче. Швець тримав зв'язок з деякими «отаманами», що заявляли себе есерами (наприклад Біденко). Покійний Петлюра, змагаючись з Винниченком за значення й вплив в Директорії та Українській Народній Республіці, грішив деколи у відношенні до війська... демагогією. Виходило так, ніби Січові Стрільці бояться військової конкуренції та проти волі Директорії воюють

проти «отаманів». Стрілецьких старшин тоді ненавиділи всі ті «отамани», що з мандатами, відписаними членами Директорії, тільки й гляділи, щоби дошкулювати «галичанам». Команда Корпусу Січових Стрільців, не дивлячись на це, виступав проти них безоглядно й, може, навіть часом брутально. Ось тому записувати на рахунок Січових Стрільців явище отаманії або й їх самих, стрілецьких старшин, ставити нарівні з «отаманами» – може тільки людина, що цілком не знає фактів, не рахується з ними й не хоче їх знати або є настільки злобною та засліпленою в ненависті до Січового Стрілецтва, що нарочито перекручує факти. Безумовно, Серед Січового Стрілецтва траплялися також всякого роду випадки самодіяльності. Однак, Команда старався їх невідкладно ліквідувати й винуватих притягати до відповідальності. Тому ті чи інші самочинні виступи С.С. не були проявом системи.

Третім чинником, що страшенно утруднював Січовим Стрільцям працю, була більшовицька агітація агентів Москви серед війська. У цій роботі допомагали москалям наші рідні ліві есери та більшовики, пхаючи з усіх сил Україну в обійми червоної Росії¹⁴.

Я вже згадував, наскільки в час повстання змінився склад стрілецьких частин, в яких давні Січові Стрільці майже зовсім розбрелися, а нового поповнення ще не

було часу перевиховати. Отже, не диво, що розкладаюча більшовицька агітація знаходила деякий ґрунт і в стрілецьких частинах та ставала поважним питанням для Команди.

Кажучи про атмосферу та реальні умови, серед яких знаходилася команда С.С. у Києві, треба мати на увазі також усі ті провокації, що їх роблено з різних боків, щоб тільки скомпрометувати Січових Стрільців. Доходило ж до того, що на трупах бандитами вбитих людей були картки з написом, ніби це зробили Січові Стрільці. На думці маю широко відому справу вбивства вночі на Сінному майдані. Прискіпливе слідство виявило, що Січові Стрільці не могли бути там замішаними.

Адже в Січових Стрільцях бачили своїх найбільших ворогів: московська чорна сотня, колишні добровольці та всяка міська збиранина і більшовики різного типу та різних напрямів, москалі й українці, свідомі й несвідомі, явні і таємні агенти московського більшовицького уряду і нарешті – «отамани» всіх відтінків та партій. Самі ж українські партії, повернувшись до влади, дивилися на Січових Стрільців скоса, як на щось, що завжди пригадує та наказує думати про неприємні речі, армію, бойовий фронт, налагодження транспорту й постачання, втихомирення тилу й відповідну адміністрацію.

У той же час з Лівобережжя від Запорізького Корпусу надходили все тривожніші вісті про наступ московсько-більшовицьких відділів, що сунули на Україну під вивіскою фіктивного українського радянського уряду. Після здобуття Києва всі частини республіканської армії думали, що вони вже виконали свій обов'язок і не хотіли йти на фронт. З великим зусиллям вдалося відправити Чорноморську Дивізію на Бахмач.

Як відомо, Директорія вислала до Києва Січових Стрільців, а мене призначила комендантом міста й своїм заступником до часу в'їзду в столицю. Стрілецька Рада заздальгідь поставилася дуже неприхильно до думки передачі військової влади в Києві Січовим Стрільцям. Директорія стояла на тому, що тільки Січові Стрільці зможуть завести в Києві сякий-такий лад і що мої функції, як представника Директорії, триватимуть дуже короткий час. Ніяких директив ані щодо загальної лінії політики, ані щодо маси заплутаних питань місцевого київського значення я не одержав. На мої настирливі запити з Києва до Вінниці, де в той час перебувала Директорія, я весь час одержував стереотипні відповіді: «Все, мовляв, буде налагоджене, коли Директорія переїде з Вінниці до Києва».

Тим часом кожний день неясності й непевності

погано відбивався, з одного боку, на тактиці незорієнтованих виконавчих органів київської влади, а з другого – на настроях війська. Я все стояв на тому, що військо не повинно активно втручатися в політику, але рівночасно відстоював думку, що в революційні часи, особливо на Великій Україні, де вояки були з усіх боків виставлені на агітацію з боку різних як національно, так і соціально ворожих течій, треба докладно з'ясувати армії, до чого влада думає прагнути; які є наші гасла, а яких треба берегтися; хто є нашим приятелем, а хто ворогом. Пояснення цих питань ніхто з нас не отримав у всьому директоріанському періоді. Тверджу, що ані Винниченко, ані Директорія в цілості не мали ясної політичної лінії та що довкола Директорії панував такий самий хаос політичної думки, як і всередині її.

В самій же середині Директора, особливо по приїзді до Києва, виявилися такі яскраві різниці думок між поодинокими членами, що надії на якусь «гармонію» влади здались високо наївними. Передусім, кидається у вічі антагонізм між Винниченком і покійним Петлюрою. Далі виявилось, що особистий склад Директорії є безумовно невдалий і що в такому вигляді Директорія буде нездідною вивести Україну з небезпеки кількох воєн та закріпити державність.

Сам В. Винниченко, людина на той час політично

вироблена, інтелігентна та тоді час ще з великим авторитетом, попав був у панічний страх, не виправданий, розуміється, ніякими даними. Він був переконаний, що військові кола зовсім певно його арештують і розстріляють, коли б він захотів проводити в життя свою політичну програму. Принаймні він це так твердив і цим пояснював, чому він, як голова Директорії, не виявляє такої необхідної в цей час рішучості. Фактично й Винниченко не мав ніякої ясної політичної лінії. Ще до повстання він був уклав умову з більшовиками (Мануїльським), про яку нам, до речі кажучи, нічого не сказав та яку більшовики, як звичайно, зараз-таки не дотримали, розкинувши масово, ще до зайняття Києва повстанськими військами, летючки із закликом до непокори й бунту проти Директорії. Винниченко страшенно лютував на більшовиків, але й далі відстоював в Директорії найбільш ліву течію. Його ідеєю був трудовий конгрес. Він теж наполягав на висилці делегатів Директорії до Москви. Але одночасно давав він свою згоду на висилку делегації до французів в Одесу (спершу д-ра Назарука, а відтак генерала Грекова), – що більше, захоплювався думкою, як то українці будуть нищити більшовиків, коли дістануть від французів містичне «фіолетове проміння» й танки. Теж за згодою Винниченка виплатила Директорія якійсь «мадам Тимофієвій» (щоправда, вже по нещасливому одержанні телеграм з Чичеріним і Раковським) мабуть,

15 мільйонів карбованців на купівлю танків, яких Україна ніколи не побачила.

Серед усіх членів Директорії найбільше виділявся С. В. Петлюра – людина криштально чесна, безкорисна, доброї волі, великої віри й енергії. Справді, й у нього не було потрібної підготовки для керма військовими та політичними справами Української Республіки. Однак, його велика віра була тим чинником, який, незважаючи на невдачі, що почали спадати на українську владу, згуртовував усіх в одну цілість і дав змогу, не дивлячись на незвичайно несприятливі обставини, вести визвольну боротьбу на українській території більше ніж півтора року.

Політика хитань між крайнощами – від московських більшовиків до французьких генералів – підірвала авторитет Директорії та впливала на всіх дуже деморалізуюче.

Стрілецька Рада, маючи на увазі ті лиха, які ця політика додавала в самому війську, висловлювалася за те, щоб Директорія взяла ясний і до того ж твердий напрям. На думку Стрілецької Ради, кінцевим являлося, щоби верховна влада Української Народної Республіки раз вирішила, з ким їй врешті порозумітися – з більшовиками чи французами. І відповідно до цього рішення, повести свою політику з усіма

впливаючими з такого рішення наслідками. На доказ цього твердження пригадую промови, які виголошено на урочистому прийнятті Директорії в перший день її приїзду з Вінниці до Києва. У той час, коли деякі промовці підкреслювали лише значення перемоги над гетьманщиною й робили героями живих людей, що ще були в стані самооформлення і на практиці не закріпили за собою ніяких своїх діл, то представники стрільцтва звернули вже тоді рішучу увагу на хаос, який тоді творився й ріс, остерігали перед усякого роду експериментів та вказували на необхідність ясності й твердості у внутрішній і в закордонній політиці Української Народної Республіки. Те саме повторив я на офіційному прийомі у Винниченка для представників партій та великих організацій. Винниченко зрозумів цю мою промову, як виступ проти його особи та зараз же після цього приступив до мене з докорами, питаючи, чому ми виступаємо проти нього. Я зазначив йому, що ми не виступаємо проти окремих членів Директорії, а проти політики цілої Директорії, яка веде Україну до катастрофи. Отже, Січові Стрільці не втручалися й не хотіли втручатися до політики, вони хотіли тільки, щоб Директорія вела взагалі якусь політику, бо те, що було, не можна було назвати політикою, а хіба легкодушною забавою над краєм провалля, що було ясно навіть нам, молодим воякам.

Не знаю вже, чиє це було нещастя – наше, Січових

Стрільців чи політичної влади, що ми ще з Білої Церкви були організацією, яка мала свій власний внутрішньо-адміністративний апарат, чого не мала ні одна центральна установа, ні одно міністерство, ні навіть Директорія. Тому члени Директорії й уряду почали відсилати до нас людей та по справи, які нас, як військового командувача округи, анітрохи не торкалися. Коли б ми мали архів Січових Стрільців, то можна було б оголосити довгий список справ, які мусила вирішувати військової Команда згідно з резолюціями (помітками на відповідних паперах) членів Директорії та різних міністрів, що таким чином думали знайти вихід із прикрого та безрадного становища¹⁵.

З одного боку, ми дуже добре знали, що кожний рішучий крок з нашого боку, в якій-небудь важливішій справі ширшого характеру, будуть вважати як бажання військових втручатися не в свої справи. Тому тим гарячіше бажали ми собі, щоб ми не були змушені вічно наказувати, а тільки щоб самі одержували від когось накази. Але що ж, було п'ять директорів, які ставили величезні вимоги до Січових Стрільців і до київської Команди... З другого боку, антагонізм між Головою Директорії та Головним Отаманом довів до того, що ми взагалі не знали, кого треба слухати. Боротися на власну руку з «отаманією», примусити населення шанувати авторитет верховної влади,

проводити війну на три фронти, з яких один тягнувся від Гомеля через Чернігів-Бахмач до Харкова, другий охоплював смугу Чорного моря, третій – галицьке Поділля та Волинь, – було понад наші сили. Було понад сили, бо крім військової «отаманії» ми мали анархізований та революціонізований тил, заспокоєння якого військовою силою могло йти тільки разом з налагоджуванням внутрішньоадміністративного апарату та розумною, послідовною, ясною та рішучою соціальною та національною політикою. Незважаючи на всі прикрі досвіди, ми мали все ж таки найбільше довіря до політичного розуму Винниченка й думали, що він саме є тою індивідуальністю, яка зуміє провести в життя свою політичну програму – все рівно, якою ця програма не була б. Отже, щоб покласти край псевдоколективному безголов'ю влади, Стрілецька Рада запропонувала через д-ра Назарука перейняти Винниченку диктаторську владу та заявила йому, що Січові Стрільці приймають його диктатуру, безоглядно йому підпорядковуються й будуть йому допомагати в проведенні його політичної й соціальної програми¹⁶. Винниченко відмовився¹⁷.

Побачивши, що речник «більшовицького курсу» в Директорії немає відваги прийняти повноту влади навіть при підтримці армії, себто не вірять в успіх свого «курсу», ми звернулися до людини, яка мала яскраву вивіску ворога більшовиків – до С. В. Петлюри, гадаючи

таким чином остаточно зректись думки про можливість порозуміння з совітами та з крайньою українською лівицею і зважитись на відверту війну з Росією при оголошенні військової диктатури. Головний Отаман не хотів теж брати на себе всієї відповідальності й тоді виринув третій проект тк.зв. тріумвірату, в якому мали взяти участь крім небіжчика представники Стрілецької Ради, а й полк. Андрій Мельник. Цю думку винесено на тк.зв. державну нараду в Києві 16 січня 1919 року¹⁸.

Одначе, коли на згаданій нараді почали висловлюватися присутні члени Директорії, уряду та різних партій, то зразу заговорив такий Вавилон поглядів, що представники Стрілецької Ради побачили, що нічого не вдасться зробити та що за таких обставин катастрофа неминуча. Не очікуючи вже навіть дальшого ходу дискусії та результату голосування, заявила вона, що знімає свою пропозицію.

З усіх наших цілей і завдань перед нами залишилася тільки одна мета: зберегти себе, як військову одиницю, відсунути якнайдалі неминучу катастрофу та вийти з неї з честю. На доказ того, що Січові Стрільці вирішили після невдалої спроби знайти якийсь вихід з трагічного завороженого кола, було рішення Стрілецької Ради усунути зовсім від втручання в політичне життя та відмова Стрілецької Ради мати свого представника в Директорії. Тому

рішення Директорії, після державної наради, висунути мене, як свого шостого представника залишилося невиконане¹⁹. Залишилось все по-старому. По-старому котилося все по щораз більш похилій площині, поки не докотилося до самого дна провалля.

«РЕАКЦІЙНІСТЬ СІЧОВИХ СТРІЛЬЦІВ»

Поняття революційності й контрреволюційності набрали з ходом революції дуже умовного характеру. Різноманітність та мінливість течій, перехід партійних діячів з табору до табору та партійних людей, що командували військовими частинами, під різні прапори – раз лівішого, раз правішого характеру (Шинкар, Зелений, Григор'єв) – остаточно унеможливили кваліфікацію революційності поглядів і настроїв активних діячів революції, а тим більше революційних військових організацій. Тому, очевидно, Січових Стрільців вважали і донині вважають раз реакціонерами, раз більшовиками, монархістами й республіканцями, соціалістичним і націоналістичним легіоном – залежно від того, хто робить осуд. Коли взяти до уваги склад Січових Стрільців, то дійсно там були люди найрізноманітніших соціально-політичних поглядів, переконань і симпатій. Але Січові Стрільці, як організація, не виявили у своїй діяльності ніяких питань, їхня ідеологія залишалася до останнього дня простолінійною й послідовною аж до нюансів. Тільки до характеристики світогляду Січового Стрілецтва треба підходити цілком інакше, ніж це має місце щодо інших військово-революційних частин, що відомі з

імен своїх провідників – діяльних членів політичних партій.

Січові Стрільці, без огляду на своє соціально-політичне «кредо», були завжди солідарні щодо національно-державного інтересу Батьківщини. Національно-державний момент був провідним чинником усієї військової діяльності організації Січових Стрільців. І лише з тої вихідної точки треба розглядати й оцінювати вірну службу Січових Стрільців Українській Народній Республіці часів Центральної Ради, факт добровільного складення зброї під час гетьманського перевороту, поворот до служби Українській Державі під час гетьманщини, повстання проти Гетьмана, всі труди, перенесені задля підтримки Української Народної Республіки періоду Директорії, й, нарешті, останній демобілізаційний наказ у Чорторії. Національно-державне питання ставили Січові Стрільці на перше місце й за це, мабуть, посипались на них зауваження щодо їх шовінізму, контрреволюційності і реакційності.

Але правдою є те, що Січові Стрільці були соціально мало поінформованими й що в соціальних питаннях вони мало визнавалися. Це торкається однаково широкої стрілецької маси, як і стрілецького старшинства та самого проводу організації Січових Стрільців. Воно мало не тільки свій ґрунт у походженні

організаторів Січового Стрілецтва (у Галичині соціальні питання ніколи не мали тої гостроти, що на Великій Україні), але й вони наперед готувалися до ролі національного легіону на службі законного, народом визнаного, національного уряду, без огляду на характер державного устрою та соціально-політичного законодавства, що його б обстоював й переводив у життя той національний уряд. Січові Стрільці не передбачали й не могли передбачити розвитку революції в Росії та Україні, ще менше вони сподівалися тої завзятої боротьби за соціальні гасла, що потім шаліла всередині самого українського громадянства. Чи це було виною організаторів революційної військової одиниці? Є лише фактом, що мала й недостатня теоретична підготовка організаторів і керманичів Січового Стрілецтва пізніше дуже мстилася їм і робила їх завдання надзвичайно важким. Вони це дуже швидко зрозуміли. Серед навалу організаційної праці й серед нестримного розгону революційних подій важко було наздогнати те, чого нам не доставало, й тому старалися ми якомога краще зорієнтуватися в справах, що виринули з бігом часу й цілком полонили увагу лідерів українського громадянства. Ми старались якнайменше втручатися в ці справи і якнайбільше відштовхуватися від реальної політики та дотримуватися свого національно-державного принципу. Наше становище під час гетьманського перевороту, повстання і київський

період 1919 року являються доказом не реакційного політиканства, що закивають нам наші вороги, а, навпаки, саме нашої найбільшої аполітичності, яку може зберегти лише військово-революційна організація. Таке наше становище вдалося нам з великим зусиллям утримати весь час до самого кінця. Наш меморандум до уряду Гетьмана Скоропадського з пропозицією нової збірки Січових Стрільців, як війська Української держави і наша проскурівська декларація про готовність підтримати радянський устрій – нітрохи не перечать аполітичності Січового Стрілецтва. Саме ту аполітичність прозвали реакційністю. Така наша реакційність полягала у тому, що ми не хотіли впливати зброєю на вирішення питання політичного устрою, а вживали її виключно для оборони національного характеру держави. Нас прозвали реакціонерами, бо ми не хотіли виписувати на наших прапорах різні соціальні гасла й займатися їх пропагандою. Ми були в очах усіх «революціонерів» тому реакціонерами, що були більше військом, ніж це могло подобатися тим, хто з революції робив анархію.

Січове Стрілецтво ніколи не було байдуже до соціальних питань. Перш за все, не тільки середовище, в якому повстала Січово-Стрілецька організація і не тільки різнорідний людський матеріал, з якого складалася ця організація та яким можна було

розпоряджатись, як запасом для поповнення її рядів, але й усі інші кардинальні питання, пов'язані просто зі справою самого існування організації, не дозволяли бути байдужим до того, що розбурхало довкола нас море пристрастей. З другого боку, факт, що Січове Стрілецтво зародилося внаслідок російської революції й стало опорою Центральної Ради, яка з самого початку взяла гострий і рішучий «лівий» курс, витиснув певне тавро на організації Січових Стрільців, чого не могли затерти ніякі дальші події й що мало чималий вплив на пізніші настрої більшості керманичів Січового Стрілецтва. Як люди військові, пройняті духом послуху й не деморалізовані політиканством, Січові Стрільці не могли так легко відректися людей, до яких довгий час мали безмежне довір'я. Початковий вплив світогляду цих людей на Січове Стрілецтво залишив свій нестертий слід і тоді, коли цей світогляд перестав вже навіть Січових Стрільців захоплювати. Січові Стрільці ніколи вже не могли «струснути зі своїх ніг пороху», який винесли з будинку Центральної Ради, де тримали почесну варту.

Цікаво, що на реакційність Січових Стрільців накинута найбільше в період їхньої діяльності в Києві, під час перебування у ньому Команди Осадного Корпусу Січових Стрільців. Закиди щодо заборони Командою свободи писаного слова (цензури) й зборів, введення стану облоги,

загострення адміністративних розпоряджень, а навіть перемальовування вивісок і т.п. не витримують ніякої критики²⁰.

Я вже згадував, що ще перед вступом республіканських військ до Києва, вели там гарячкову московську більшовицьку агітацію проти Директорії. Якщо тоді може були українські діячі, які вірили, що цю агітацію вели тільки в ім'я зміни форми державності чи зміни соціальної політики Директорії, то сьогодні певне нема ні одного українця, який не був би свідомий факту, що вся тодішня більшовицька пропаганда й агітація проти Директорії, уряду Української Народної Республіки і республіканських військ боролась за повалення взагалі всякої української державності й до підпорядкування України московському центрові.

Прикликання анархії провокаційною пресою, походами, мітингами, ad hoc²¹ інсценованими кривавими заворушеннями включно до грабунків і єврейських погромів – все це були лише засоби для легшого досягнення цілі. Коли б роль війська, у цьому випадку – Січових Стрільців, закінчилася поваленням гетьманщини, тоді, розуміється, всякі дальші військові накази й розпорядження в столиці Україна були б зайвими й являлися б насильством та перевищенням прав з боку війська. Але 24 грудня 1918 року, коли представники Української Народної Республіки

переймали владу в Києві, Запорізький Корпус мусив вже на Слобожанщині відбивати наступи армії тк.зв. українського радянського уряду, тобто армії, яку формовано на Московщині за гроші московського уряду. Відомі виступи Зеленого, Данченка, Григор'єва мали місце тоді, коли вже існував бахмацький фронт. Це не вина війська, що виключно воно мусило займатися пацифікацією тилу й що певні представники Директорії та й взагалі цивільної політичної влади вважали бажання спокою, ладу й порядку в тилу тероризуючою вимогою реакціонерів, підтягаючи під реакційність всі військово-адміністративні розпорядки, називаючи «свободою вислову громадської думки й волі народу» кожний прояв явної анархії. Це не вина війська, що воно знало тільки про бойовий фронт, що його не воно створило та про зовнішнього ворога, який ніким не зачеплений почав наступати на Україну. Політичні чинники не хотіли цього знати й творили легенду, ніби саме Січове Стрілецтво хоче війни з більшовиками, провокує їх і це тому, що Січові Стрільці – принципові вороги радянської влади та що вони хочуть війну використати для встановлення своєї диктатури на Україні. Отже: не поведінку дніпровських дивізій, не лівоесерівську й московсько-більшовицьку агітацію, не все псевдореволюційне безглуздя, що творилося в Києві, вважали провокацією, але, навпаки, заходи війська для ліквідації всіх протидержавних проявів називали провокацією революції, зокрема

провокацією уряду Радянської Росії.

Всі розпорядки Осадного Корпусу не були висловом «січовицької сваволі», а тільки відповіддю на яскраві виступи проти ладу й порядку під час накиненої нам (вже розпочатої!) війни. Вони були охоронними засобами проти безперервних спроб чужонаціональних і наших власних ворогів втягнути українське військо в хаос, дезорганізувати й анархізувати його.

Для точнішого зрозуміння діяльності Осадного Корпусу треба знати, що коли республіканські війська зайняли Київ, створено там аж вісім розвідувальних і слідчих установ, з яких найважливішими були, попри Політичний Відділ (Корпусу): Верховна Слідча Комісія (Ковенко), Політичний Відділ при Міністерстві Внутрішніх Справ і Розвідувальний Відділ київської поліції. Отже, різні установи, а навіть різні впливові особи в той час були зацікавлені в утриманні власних розвідувальних органів, що мали б право на власну руку проводити обшуки й арешти. Команда Осадного Корпусу домагалася перевести ревізію діяльності згаданих установ і відповідно до її результатів означити межі діяльності й обсягу їх прав або передати всі їхні справи одному центральному органу. У Команду Осадного Корпусу відбулася навіть одна нарада за цією справою (нараду проводив сенатор С.

Шелухін). Прийнято на ній навіть спільні точки, але постанов, на жаль, не проведено ніколи в життя.

З приїздом Директорії до Києва я хотів навіть розпустити Політичний Відділ Осадного Корпусу і передати його справи органам Міністерства Внутрішніх Справ. Одначе, поки можна було це провести, почалась евакуація Києва. Після евакуації Політичний Відділ припинив свою діяльність, зате всі інші подібні установи не думали про це, а навпаки, щойно почали поширювати свою «діяльність» у провінціальних містечках Поділля.

Що стосується роботи Політичного Відділу Осадного Корпусу в Києві, то вповні під цією діяльністю підписатися не можна. Річ у тому, що передусім, на чолі цієї установи стояла людина, яка завела наші надії. І хоч Команда Корпусу старався тримати Політичний Відділ під суворим контролем, все ж таки кожний, хто жив і працював у ті дні у Києві й бачив, що там творилося та які справи звалювались на Команда, зрозуміє, що було просто фізично неможливо проводити докладний контроль діяльності всіх підлеглих установ. Я далекий від того, щоб усі промахи політичного відділу звалювати на його начальника, покійного сотника Ю. Чайківського, який не живе й не може подати голосу, але його діяльність після чорторійської катастрофи, а саме

– його «сповідь» перед більшовиками, що полягала в оголошенні звинувачувальних викриттів на його колишніх товаришів по зброї, говорить дуже багато про його особу. Безумовно, що відповідальність за вчинки членів організації впаде на всю організацію. А проте, не годиться «кувати зброї» проти організації тоді, коли сама організація побачила помилковість цих вчинків і доклала всіх зусиль для їх направи та ліквідації.

Сказане торкається також розгрому Центрального Бюро Професійних Союзів. Прослуханий мною в цій справі сотник Чайківський, який наказав провести в помешканні Центрального Бюро обшук, заявив, що він мав з різних сторін відомості, ніби під видом Професійних Спілок відбуваються сходини більшовицьких агентів і там є центр діяльності проти української влади. Вислані Політичним Відділом стрільці знайшли дійсно під час обшуку цілу масу більшовицької літератури, брошур і летючок, а тому, що настрій серед військ був в той час дуже проти більшовиків, озлоблені стрільці спалили всю цю літературу і, на превеликий жаль, разом з нею діловодство Професійних Союзів. Знищення того діловодства більшовики використали в своїй пропаганді проти Січових Стрільців і проти Української Народної Республіки. І хоч цей вчинок не був ані доречним, ані корисним, все ж таки в оборону, як сотника Чайківського, так рівно висланого ним

стрілецького відділу, треба сказати, що помешкання різних київських робітничих організацій дійсно використовували більшовицькі агітатори для своєї пропагандистської та шпигунської праці. Фактом є, що другий обшук, проведений сотником Чайківським кілька днів після першого, був цілком виправданий. Він повинен був тоді негайно закрити помешкання Центрального Бюро і коли цього не зробив, то виявив тільки зайву лагідність.

Те, що по цей день в комуністичній пресі згадується про розстріли Політичним Відділом робітників – є звичайним наклепом. Розстріли в Києві були, але їх проводили або саме ті частини, від яких Осадний Корпус старався звільнити Київ, або різні «розвідки», що не підлягали контролю Осадного Корпусу, або врешті були вони задумані з виразною провокаційною метою. За всі ці випадки Січове Стрілецтво не може брати на себе жодної відповідальності.

Наскільки в дійсності Команда Осадного Корпусу був реакційним й ворожим всім лівим течіям, хай свідчить факт, що вже тоді, коли ліві есери вели підпільну роботу проти Української Народної Республіки та були вже в порозумінні з московськими більшовиками, Команда відшукав в підпіллі їхнього провідника М. Шинкаря, забезпечив йому особисту волю й пропонував йому шукати порозуміння

з Директорією. Мав також я з ним розмову, однак неможливо було дійти з ним до якого-небудь порозуміння, бо сам він не міг сказати, чого власне хоче він та його однодумці. Після цієї невдалої спроби привести до порозуміння між Директорією й лівими есерами М. Шинкар щез і незабаром з'явився на Полтавщині на чолі повстанського відділу проти Запорізького Корпусу. Шинкаря знав я ще з часів Центральної Ради, коли після проголошення III Універсалу він став командуючим київською округою і, хоч до цієї ролі не підготований, виявив дуже багато енергії. У перших починах організації Січового Стрілецтва зимою 1917 року він допомагав теж багато й нам. Жаль, що більшовицька дурійка, яка захопила була лівих есерів, не дала йому змоги відіграти більшої ролі в українських визвольних змаганнях.

До переговорів, які започаткувала Директорія з існуючим тоді вже в Росії більшовицьким урядом, Січове Стрілецтво ставилося позитивно, ба більше, воно бажало миру з більшовиками на засаді, розуміється, збереження самостійності Української Держави. Ми були тим більше за згоду з більшовиками, що з Одеси приходили дуже погані звістки. Під крилами французьких військ, які зайняли Одесу, зібралась там російська чорна сотня, що захопила вплив на тодішнє французьке командування, а тому його відношення до Української Народної Республіки

й республіканських військ ставало з кожним днем все більш вороже.

Але московсько-більшовицький уряд запевняв, з одного боку, урочисто, що Радянська Росія ніяких військ проти України не висилає, а з другого боку – відправляв проти України організовані в Росії військові частини т.зв. український радянський уряд, що на ділі був інтегральною частиною єдиної червоної армії. Стало ясным, що подальші переговори є безпідставні, що проти більшовиків треба зайняти дуже чітку позицію й що далшим наслідком тактики політичного вичікування буде те, що українська армія цілком дезорієнтується, деморалізується та втратить свою боєздатність. Лише тому ми вітали проголошення війни з Росією, що бачили в ньому прояснення дуже замотаного положення.

Крім історії з обшуком в Центральному Бюро Професійних Союзів і крім байок про ультимативні вимоги Січових Стрільців вести війну проти більшовиків, найважливішим доказом реакційності Січових Стрільців є закид про наміри «розігнати» Трудовий Конгрес. Звістки про бажання чи навіть постанову Січових Стрільців насилувати волю народу, висловлювану його представниками на Конгресі, який скликала законна державна влада, є легендою, що зродилася з провокаційних наклепів, ворогів

Січового Стрілецтва. Зате правдою є, що Директорія, уряд і Команда Корпусу призадумувалися над тим, що робити, коли Трудовий Конгрес перетвориться у мітинг, а вся праця зведеться до виголошування демагогічних промов. Команда ставив собі питання: наскільки такі промови зможуть мати вплив на військовий тил? Вирішено врешті не робити ніяких перешкод діяльності Трудового Конгресу. До самої підготовчо-організаційної праці, щодо скликання Трудового Конгресу, ніхто з нас не втручався. Директорія тільки турбувалася, щоб Трудовий Конгрес мав бажаний для неї склад. Тоді теж виринула думка стягнути на конгрес поважну кількість галицьких делегатів. Саме в першій половині січня виїхав я до Станіслава до Державного Секретаріату Військових справ і до Начальної Команди Галицької армії, щоб порозумітися в справі виміни військових частин, а при цій нагоді порушити також справу проголошення злуки Західноукраїнської Народної Республіки з Українською Народною Республікою. Директорія доручила мені передати державному секретаріатові її побажання щодо приїзду на трудовий конгрес найбільшої кількості делегатів Західноукраїнської Народної Республіки. Розмову про це я мав годину перед моїм виїздом до Станіслава з головою Директорії, В. Винниченком, у його власному кабінеті²². Отже, й історія з Трудовим Конгресом не може ніяк послужити доказом проти Січових Стрільців, а саме їх реакційності. Після ж Трудового

Конгресу ледве чи є в історії Січових Стрільців такий момент, що міг би послужити до роблення їм закидів контрреволюційності, хіба тільки проскурівська декларація, про яку теж треба згадати у зв'язку з питанням реакційності.

Сталося це після такого розвитку подій. Запорізький Корпус залишив Харків, а швидко потім і Полтаву, ще до прибуття з Києва до Полтави допомоги Січових Стрільців і посувався на Кременчук. Чорноморці звільнили всю Чернігівщину, вносячи своїм відступом шалену паніку в тил. Команда Осадного Корпусу вирішила тоді вислати на фронт найкращі частини Січових Стрільців, у першу чергу – 1-й полк Січових Стрільців полковника Рогульського. Окремий відділ полковника Сушка виїхав на допомогу Запорізькому Корпусові в напрямку на Полтаву. Але стримати не так більшовицькі війська, як скоріше відступаючі деморалізовані українські частини, ніяк вже не вдалося. Моральне пригноблення, викликане несподіваними поразками на фронті та політичними невдачами Директорії, остаточно вирішило питання залишення Києва. Після відступу з Києва Команда Січових Стрільців старалася ще одним наступом захопити столицю, але ця спроба не вдалася. Всі ці невдачі настільки ослабили морально Січових Стрільців, що необхідно було відтягнути їх, бодай на якихось два тижні, у тил. Як район для відпочинку

й реорганізації призначила Головна Команда Січовим Стрільцям Проскурів. Саме там Стрілецька Рада проголосила тк.зв. проскурівську декларацію²³.

До декларації спонукав Січових Стрільців досвід відступу з Києва. Тоді вони переконалися, що настрої населення обернулися рішуче проти Директорії. На таку зміну настроїв вплинули не так приманливі більшовицькі обіцянки, як більше сваволя деяких деморалізованих фронтовими невдачами військових частин. Навіть Січові Стрільці, які ніколи й ніде не заплямували себе грабунками чи жорстокою поведінкою, зустрічали під час відступу недовіру з боку українського населення. Січові Стрільці опинилися в трагічному становищі: вони мали в своїй найближчій історії Мотовилівку, вони понесли великі втрати під час боїв, були знесилені боротьбою із зовнішнім ворогом, московськими більшовиками і внутрішнім ворогом, власною анархією, яку всі проклинали, а внаслідок всіх своїх зусиль побачили себе цілком самотніми, оточеними з усіх боків ворогами. Московщина й Польща бачили в них найбільшу підпору української державності, а свій власний український народ, від селянських низів аж до верхів інтелігенції, вказував на них, як на винуватців тих лих, що звалилися на Україну. Зневірені й морально зламані, видали Січові Стрільці декларацію, ще раз з'ясовуючи своє національно-державницьке «вірую» та заявляючи себе

готовими підтримати й радянську форму влади в Українській Народній Республіці, якщо вона наведе лад і порядок²⁴.

Проскурівське «збільшовичення» Січових Стрільців було суттєво висловом тої самої основної ідеї, що й білоцерківська «гетьманська» заява. Знає це дуже добре українська демократія, знають це й українські праві кола. Одні й другі знають, чого хотіли Січові Стрільці, за що боролися і як боролися. Пізніше, у боях під Бердичевом, Шепетівкою, Здолбуновом, Крем'янцем, Чорним Островом, Звягелем, Карабчіївкою і т.д., Січові Стрільці знову здобули симпатії широких селянських мас. Для них Січові Стрільці залишилися й далі військом, яке любило лад і порядок, було дисципліноване і слухняне, суворе проти себе самого й хоробре на полі бою.

«БОЛБОЧАНІВЩИНА»²⁵

Основною хибою усіх закидів проти Січових Стрільців є те, що їхні автори, при оцінці діяльності Січового Стрільцтва за весь час української революції, а зокрема – за київський післягетьманський період, забувають про тодішній анархічний стан відносин, який не має собі рівного. Люди, які не переживали української революції і не були наочними свідками тогочасної небувалої анархії і тепер користуються непевними відомостями, отримують зовсім неправдивий образ тодішніх подій, на тлі котрого Січові Стрільці виступають як самотні винуватці нещасного минулого. Те ж саме і в справі отамана Болбочана. Арештованого отамана Болбочана переведено до Києва, а з ним: полковника Гейденрейха і полковника Селіванського (обох – росіян) і передано таким чином в моє відання. Я, пам'ятаючи роль отамана Болбочана у протигетьманському повстанні та зважаючи на його високу посаду, розпорядився помістити Болбочана в готель «Континенталь», де ми всі тоді жили (С. В. Петлюра, Греків та ін.), та, згідно з даним мені наказом, тримати його під домашнім арештом до з'ясування справи вкупі з Головною Командою; обох вищеназваних арештованих старшин поміщено на головній вартівні. Коли отаман Болбочан

питає мене пояснень в справі його арешту – то я дійсно не міг дати йому тих пояснень, бо нічого не знав. Головна Команда зволікала зі з'ясуванням справи. Було це в останні дні січня 1919 року; а за чотири дні після переведення отамана Болбочана в Київ почалася вже офіційна евакуація Києва. Чи можна звинувачувати мене, який стояв від цілої справи отамана Болбочана обабіч і мав тільки наказ тримати його під арештом, що я не зайнявся пильно тією справою тоді, коли в моє відання перейшли справи, пов'язані безпосередньо з київським фронтом?

Хто пам'ятає ті дні, той не дивуватиметься, що й Головна Команда, пустившись, може, на нерозважне діло, немало просто фізичної змоги довести його до кінця. Я не мав найменшого права звільнити отамана Болбочана на власний розсуд. Але згодом, після кількох пропозицій, ставленої мною Головній Команді в спішнім порядку вирішити справу отамана Болбочана, з огляду на евакуацію Києва і щоб оминати можливих за певних умов самочинних виступів проти отамана Болбочана в момент спішного залишення Києва, я категорично поставив вимогу до Головної Команди вислати отамана Болбочана в Станіславів для остаточного проведення там слідства чи суду. І справді, отамана Болбочана перевели до Станіслава; там жив він майже вільно й спокійно кілька місяців (про що й сам він писав).

Про те, що вкупі з отаманом Болбочаном арештовані полковники Гейденрейх і Селіванський втекли з головної вартівні, мені доповіли; я розпорядився провести слідство, але ясно, що в ті дні таке слідство не могло дати позитивних наслідків. Можливості, що обидва названі арештовані старшини втекли, підкупивши сторожу, я не виключаю, як також і того, що вони не виїхали зразу з Києва, тільки ховалися серед загального безладу у своїх рідних чи знайомих у місті. Твердити, що я знав про корупцію раніше, є нечуваним зухвальством, за котре дійсно не відповідає тільки той, кого вже нема між живими²⁶.

Настав період жорстоких боїв за кожну п'ядь землі Правобережжя; я перебував увесь час на фронті і нічого не знав про дальшу долю отамана Болбочана, аж до травня 1919 року. Тоді я приїхав на два дні до Станіслава в справах до Начальної Команди Галицької армії. Я зустрівся з отаманом Болбочаном цілком випадково на вулиці і зразу впізнав по його поведінці, що він не має найменшого бажання відновлювати наше колишнє знайомство. Він удав, що мене не бачить, то й я до нього не підступив та з ним не розмовляв. Наступного дня прийшов до мене пан Лонгін Цегельський з пропозицією влаштувати мою й Болбочана зустріч та наше «примирення». Я згодився, бо з отаманом Болбочаном ніколи не ворогував і тоді не бачив до цього причини.

Ми зустрілися в одному ресторані. Присутніми були теж пан Цегельський і Сергій Шемет. Мене запитали в розмові між іншим і про становище Січових Стрільців на випадок, коли б отаман Болбочан повернувся до командування Запорізького Корпусу²⁷. Я відповів, що ця справа взагалі не торкається Січових Стрільців, але я особисто щиро привітав би отамана Болбочана за його повернення до активної праці в Україні, якщо це буде за згодою Головної Команди. У Станіславові був тоді й пан В. Липинський. У зв'язку з одним фактом, про котрий розкажу зараз, можна гадати, що вже тоді партія хліборобів планувала використати отамана Болбочана для якоїсь своєї політичної комбінації, – якою й виявилася болбочанівська авантюра згодом – у Проскурові (7 червня 1919 року), дарма, що В. Липинський писав до уряду У.Н.Р. в жовтні 1919 року, що прочитав, «очам своїм не вірячи», про розстріл отамана Болбочана «за намір перевороту, організованого самостійниками та хліборобами-демократами» (формулювання урядового «огляду стратегічного і політичного становища України» від 26.VI.1919 року).

Зі Станіславова я повернувся до Команди Корпусу С.С., в містечко Теофіполь. З початком червня цілком неочікувано приїхав туди С. Шемет як «делегат Червоного Хреста» чи з якоюсь подібною офіційною місією. Сердечність добродія Шемета до мене зразу

видалася мені підозрілою і я пильно слухав його слова; тому-то докладно пригадую собі нашу розмову. Добродій Шемет нарікав на тодішній політичний режим, натякав на потребу якоїсь зміни в ньому, а врешті спитав, як я поставився б, якщо Болбочан перейняв би команду в Запорізькому Корпусі, сусідському на фронті з корпусом Січових Стрільців. Я відповів знову більш-менш те саме, що й у своїй попередній розмові з ним, у Станіславові. А саме, що я особисто не маю й не можу мати нічого проти, але, на мою думку, годі сподіватися, що б сталося це легально, по згоді з Головною Командою, а всі інші заходи в цьому напрямі привели б до нової авантюри, котра знову відбилася деморалізуюче на фронті. Добродій С. Шемет з тим і поїхав.

Раптом, через якісь три дні після вищепереданої розмови, повідомлено мене по телефону з Чорного Острова з Головної Команди, що отаман Болбочан самочинно проголосив себе у Проскурові комендантом Запорізького Корпусу, та що окрема група Січових Стрільців під командуванням Сушка, яка стояла недалеко від Проскурова, отримала від Головної Команди наказ ліквідувати цю авантюру. За моєю інтервенцією одержано наказ, даний Головною Командою полковникові Сушкові. Я стояв на становищі, що нова історія з отаманом Болбочаном є внутрішньою справою Запорізького Корпусу, а ніяким державним

переворотом, вимагаючим надзвичайних заходів реагування, як, наприклад, оскілковський та що годі вживати Січових Стрільців для жандармської служби в тилу і на фронті, тим паче в той час, коли під Шепетівкою йдуть найгарячіші бої Корпусу С.С. з більшовиками. Наступного дня повідомлено мене не тільки про те, що Болбочан арештований і переведений до Чорного Острова, але й що військовий надзвичайний суд присудив його до розстрілу. Почувши це, я поїхав негайно в Чорний Острів. Там і довідався від начальника Головної Команди – отамана Мельника, про такі подробиці «болбочанівщини».

Арешт Болбочана провів начальник розвідки Головної Команди Дієвої Армії Коваленко зі своїм помічником Чоботарьовим у Проскурові, при допомозі самих запорожців. Цікаво, що отаман Болбочан не стрів ніякої підтримки від тих частин Запорізького Корпусу, на котрі він сам найбільше покладався. Навіть 7-ма Запорізька Дивізія заявила однодушно за отаманом Сальським, тогочасним комендантом. Роз'ярення проти отамана Болбочана було в Проскурові таке велике, що тільки з трудом удалося врятувати його перед самосудом гарячих елементів з-поміж схвильованих запорожців, котрі вище поставили добро і цілість свого корпусу від замірів одної амбітної людини. Отамана Болбочана

перевезли в Чорний Острів, де саме відбувалося засідання Ради Міністрів; головував прем'єр Б. Мартос. З самих болбочанівських відозв, розкиданих по Проскурові, виявилось, що останній виступ отамана Болбочана мав далеко глибшу підставу та поважніші заміри, ніж тільки одно перейняття командування в Запорізькому Корпусі. Не могло бути сумніву, що за отаманом Болбочаном стоїть група політиків зі своїми планами політичного характеру. Засідання Ради Міністрів було бурхливе; особливо хвилювався Б. Мартос. Рада Міністрів видала наказ Головній Команді про негайне складення надзвичайного військового суду, який відбувся перед ранком найближчого дня та котрий до полудня виніс присуд смерті отаманові Болбочанові. Треба було затвердження присуду від Наказного Отамана Осецького, але той не хотів брати на себе такої відповідальності й переслав справу вище – на рішення Директорії. Таким чином справа затяглася і саме тільки завдяки тому я застав отамана Болбочана ще в живих.

Я пішов негайно до прем'єра Мартоса і запротестував проти такої поведінки в справі отамана Болбочана²⁸. Я домагався скасування постанови першого суду і призначення нового суду, котрий провів би докладне слідство. Я був і є тієї думки, що навіть коли б треба було присудити отамана Болбочана на розстріл, то після суду треба було помилувати його,

взявши до уваги раніші його заслуги для У.Н.Р. Таке моє становище заважило теж на тому, що справу відклали. Я повернувся на фронт, а тодішні особливі завзяті й важкі бої з більшовиками усунули справу отамана Болбочана з моїх очей. Я чув тільки, що з переїздом уряду У.Н.Р. до Кам'янця-Подільського – перевезли туди й отамана Болбочана. Після деякого часу я довідався, що його все ж таки розстріляли.

Отамана Петра Болбочана зробили героєм, про нього пишуть як про «справжнього українського лицаря». Це найбільша слава для кожного народу, коли на таблиці його героїв записано якнайбільше імен. А все ж треба пильнувати, щоби не було їх надто багато в порівнянні з наслідками їхньої геройської праці, в порівнянні зі здобутками цілого народу. Тому чи дійсно не краще б стриматися до осуду історії, котрий прийде після нас і котрий керуватиметься іншими критеріями героїства поодиноких смертних, ніж ми, сучасні?

ПОХІД НА КИЇВ, ДЕНІКІНІАДА Й ОСТАТОЧНА КАТАСТРОФА

Ще задовго, поки Галицька Армія перейшла Збруч, Січові Стрільці тримали з нею зв'язок тими своїми частинами, що боролися на польсько-українському фронті у східній Галичині. Це були передусім гарматні частини, а далі відділ панцирних авто. Вже в момент антигетьманського повстання виринув був у нас проект взаємної виміни військових частин обох армій, але цей проект проведено тільки частково, й то не зовсім вдало. Передбачаючи саме ту небезпеку, що загрожувала наддніпрянським військовим частинам з боку більшовицької пропаганди, ми хотіли дістати від Головного Командування Галицької армії певну кількість галицьких частин, а в заміну за це вислати до Галичини наддніпрянські частини. Таким чином хотіли ми реалізувати на ділі соборницьку думку, як теж паралізувати більшовицьку пропаганду. На основі дотеперішніх досвідів ми знали, що галицькі частини не піддадуться так скоро згаданій пропаганді, а з другого ж боку, ми думали, що й наддніпрянські частини потрапивши в оточення дисциплінованої здорової армії, стануть ще більше боєздатними й що

Галицька армія нічого на такому обміні не втратить. Цю акцію обміну започатковано ще до в'їзду Директорії в Київ висилкою в Галичину одної наддніпрянської бригади. На жаль, ця спроба закінчилася невдачею. Точніше, над причинами невдачі розписуватися не буду, бо про цю справу вже багато писали. На мою думку, не треба було згаданої частини зразу висилати на фронт, а тільки дати їй спершу необхідний вишкіл, дисциплінувати її, змінити старшинський склад і тоді вживати її до бойових операцій. Тому я цілком не дивувався, коли довідався, що ця швидко організована, невідповідно ще усвідомлена та зкладена з різнорідного стрілецького та старшинського елемента бригада при першому польському ударі розбіглася.

Що ж до висилки галицьких частин на Велику Україну, то при нагоді мого побуту в Станіславові на початку січня 1919 року їздив я в цій справі з пок. полковником Вітовським до Головного Командування Галицької армії в Бібрці. Сам генерал Омелянович-Павленко не поставився до цієї пропозиції зовсім прихильно та тільки лише завдяки виконуючому обов'язки Секретаря Військових Справ, сотника Бубелі, вдалося нам отримати з Галичини коло двох тисяч новобранців, які після переведеного вишколу здалися дуже гарним і надійним елементом. Ще пізніше кілька разів роблено спроби в справі обміну, одначе

ці спроби не мали ніякого впливу ні на склад обох армій, ні на їх бойові операції.

Безпосередньо стрілися Січові Стрільці з Галицькою Армією тільки після евакуації нею Галичини й переходу через Збруч. Слід тут зазначити, що ще до переходу Галицької армії, під час тз.зв. офензиви генерала Грекова, коли Галицька Армія з огляду на брак набоїв опинилася в дуже важкому положенні, Команда Січових Стрільців видала була відпоручинкам Галицької Армії досить велику кількість набоїв. У серпні місяці перейшли галицькі частини на Велику Україну, та вже самою своєю появою полегшили незвичайно важке положення на українсько- більшовицькому фронті. Після реорганізації цілого фронту, вже при активній допомозі Галицької Армії припало Корпусові Січових Стрільців дуже невдячне й нелегке завдання. Корпус одержав саме наказ зайняти фронт на лівому краї об'єднаної української армії, тобто поміж галицькою й польською арміями. Отже Січові Стрільці мали з лівого боку поляків, з правого – II, а далі III Галицький Корпус. Запорожці стояли на київському напрямку. Ми прохали Головне Командування змінити цей наказ й дати поміж Галицьку Армію та поляків якусь іншу частину самих наддніпрянців і з'ясували наше важке становище, як галичан з походження. Ми боялися саме, що важко нам буде стримати стрільців від виступів проти нового союзника та що й поляки

готові нам робити всякі пакості. Нас тоді не послухали, а наші передбачення здійснилися. Так, у Славуті зовсім несподівано обеззброїли поляки наш відділ жандармерії, а під Звягелем відрізали нам увесь обоз кавалерії і ми мусили приймати проти них засоби обережності. Легко зрозуміти, наскільки терпіли на цьому наші антибільшовицькі операції.

Знаючи далі дуже добре на основі досвідів, одержаних у директоріанському періоді, які тягарі спадають на армію разом із зайняттям Києва, у балачках з покійним Головним Отаманом пропонували ми йому не поспішати з самим вступом у Київ, а раніше поширити базу на півдні. Коли ж вирішено таки вступати до Києва, то ми прохали Головне Командування вислати туди Січових Стрільців, що прекрасно визнавалися на київському терені та в київських відносинах. Головне Командування, думаючи, що нам потрібно тільки для «честі» ввійти першими в Київ, відкинуло нашу пропозицію. Ця роль, як ми пізніше довідалися, припала Запорожцям. Яке практичне значення мало знання київського терену й відносин, виявилось найкраще на подіях 30 серпня 1919 року²⁹.

Місяцем пізніше Січові Стрільці отримали наказ перейти на південний денікінський фронт. Через брак палива, паротягів і вагонів, ми мусили пересуватися

похідним порядком по поганих розмоклих шляхах так, що треба було витратити аж три тижні на перехід з району Шепетівка-Полонне до Жмеринки-Рахни. Позиції на денікінському фронті Січові Стрільці зайняли вже тоді, коли становище на ньому ставало вже щоразу більш катастрофічним. Тиф лютував. З одного нашого куреня, що мав вісімсот щойно вишколених новобранців за один тиждень залишилося тільки двісті душ. Брак бойових припасів й одягу (саме після великих дощів почалися великі морози) не давав змоги починати бойові операції.

Вже тоді у жовтні місяці, ширилися серед війська поголоски про недалеку галицько-денікінську угоду. Одначе, їм ніхто ще не вірив. На нараді комендантів частин наддніпрянської армії в Новій Ушиці, що відбулася під проводом пок. Головного Отамана стверджено, що становище армії є катастрофічне, але нічого іншого не залишається, як далі тримати фронт проти Денікіна й поволі відступати на північ. Тоді рахувалися з недалеким розвалом Денікіна, у тилу якого, на основі відомостей Головного Командування, вже вибухали повстання й почався розвал тилкових частин. Про старання Галицького Уряду та командування Галицької Армії дійти до порозуміння з Денікіним пок. Головний Отаман нічого не згадував. Між тим розмови про переговори Галицької Армії ставали все голосніші. Для вияснення, в чому саме річ

і що взагалі далі робити, відбулася в Жмеринці велика спільна нарада всіх комендантів більших частин наддніпрянської армії, Команди Галицької Армії та Ради Міністрів. На згаданій нараді були теж присутні пок. головний отаман С. Петлюра та диктатор д-р Е. Петрушевич. Звіти комендантів бойових одиниць виказали повний брак в армії бойових припасів, одягу, взуття й підков (під час лютих морозів!) та з'ясовували жахливі наслідки тифу. Загальний огляд стану на фронтах, про що доповідав генерал Капустянський, виглядав дуже песимістично. Конкретних рішень на цій нараді не прийнято. З одного боку, констатовано тільки катастрофічне положення армії, а з другого боку, – що серед тих обставин українській армії нічого не залишається іншого, як, стиснувши зуби, чекати розвалу денікінського фронту. На запити в справі чуток про бажання Галицької Армії порозумітися з Денікіним, д-р. Е. Петрушевич, заперечуючи, урочисто заявив, що на всякий випадок Галицька Армія не зробить нічого без порозуміння з Урядом і Командуванням Української Народної Республіки. Та вже під час самої наради довідався я від сотника І. Цьокана, що Галицьке Командування веде-таки переговори з Денікіним. Ще більше, воно мало вже вислати, або вишле свою делегацію до денікінського штабу, а головним прихильником порозуміння є майор генерального штабу Ерле. Про це все повідомив я пок. Головного Отамана, який зараз же відбув з д-ром Петрушевичем

довгу, майже одногодинну розмову наодинці у вагоні та після неї заспокоїв нас, що нам не треба нічого боятися. Про що говорили пок. Головний Отаман і Диктатор, я не знаю.

За кілька днів наш штаб потривожили звісткою, що денікінці, перейшовши район III Галицького Корпусу, з-позаду напали на штаб 7-ї Запорізької Дивізії в одному селі коло Тульчина. 7-а дивізія була тоді, згідно з наказом Головного Командування, передана в розпорядження Корпусу Січових Стрільців. Після цього ми вже даремно шукали зв'язку з III Галицьким Корпусом. Нам нічого не залишалось іншого, як на всі чотири сторони повиставляти охорону й чекати дальших несподіванок. Того ж або наступного дня вечором, прийшла за підписом пок. Головного Отамана про перехід армії на бік Денікіна. Не хочу вдаватися в осуд, чи й наскільки Галицька Армія була змушена підписати відомий договір з Денікіним, – все ж сам факт переходу на бік ворога без повідомлення братньої армії, а зокрема тих частин, що стояли в безпосередньому сусідстві, був вчинком дуже прикрим і гідним жалю.

Склалася нова ситуація. Денікінці зайняли Жмеринку. Січові Стрільці, як і інші наддніпрянські частини, що стояли на південь від Жмеринки, були змушені серед морозів, обдерті й босі,

з сотнями хворих і поранених, відступати швидким маршем через Котюжани, Нову Ушицю, Дунаївці, Ярмолинці в район Проскурів-Старокостянтинів. Від Командування Наддніпрянської Армії одержали ми наказ обеззброювати під час нашого відступу галицькі частини, які ще були в тих районах і мали наказ від свого Командування скупчуватися в районах, призначених вже денікінським штабом. Того наказу ми вже не виконували, бо бачили останню дію катастрофи й рахувалися тільки з корисністю самого існування яких-небудь українських військових частин навіть під чужою владою. Самі ж ми на цей шлях не пішли, Січове Стрілецтво не могло повторювати Переяславську угоду³⁰.

Розпочиналася найстрашніша сторінка визвольної боротьби Соборної України: період духовної прірви поміж двома частинами нації. Антагонізм, що існував досі тільки поміж політиками, які групувалися біля двох урядів, перенісся після Денікінської угоди в низи, а в першу чергу в – стрілецьку масу. Різке становище урядових кіл Української Народної Республіки, що самі почали вже після довершеного факту, на мою думку, зовсім непотрібно роздувати шкідливе значення переходу Галицької Армії до Денікіна, не могло причинитися до заспокоєння настроїв. Катастрофічне положення, в якому опинилася територія України, що стала для ворогів українського народу ареною боїв,

лише сприяло кличеві: «В усьому винні галичани – зрадники українського народу!» У категорію ж «зрадників» потрапили не тільки члени Галицької Армії, але взагалі всі уродженці Галичини.

Січові Стрільці пробували боротися проти цього. Коли, наприклад, вони під час переходу через Проскурів довідались, що пок. Головний Отаман готує відозву, в якій дуже гостро говориться про Галицьку Армію, а диктатора д-ра Є. Петрушевича називає віддверто зрадником – то представники Січового Стрілецтва (сотник Матчак і, мабуть, сотник Чиж) пішли до пок. Головного Отамана й просили його розглянути перехід Галицької Армії більш спокійно та об'єктивно. І дійсно, пок. Головний Отаман в останню хвилину злагіднив тон згаданої відозви та опустив усі різкі вислови.

Але швидко ми мусили боронити також себе від обвинувачень «зради», якісь закиди вилилися були навіть в активні виступи проти Січового Стрілецтва. У Старокостянтиніві, де зібралися всі рештки армії Української Народної Республіки, сталася небувала річ: частина Бригади Гайдамаків, що була під командою Волоха, напала вночі на 1-й полк Січових Стрільців, частково його обеззброїла, а коменданта, пок. сотника Андруха, арештувала. Коли зважити, що 1-й полк Січових Стрільців був однією з найкращих бойових

частин, частиною, до якої всі Січові Стрільці ставилися з великою пошаною та дивилися на неї з гордістю, то стане зрозумілим, що згаданий випадок, хоч і негайно зліквідований рішучою поставою всього Корпусу, страшенно пригнобив Січовиків і відібрав їм решту бойового запалу. Несподіваний виступ Волоха проти решти армії Української Народної Республіки та його проголошення себе поклонником радянської влади з одночасним збройним нападом на... державну скарбницю в тодішньому осередку – м. Любарі – пригнічуюче вплинули на всіх.

Після історичної, мабуть, останньої офіційної наради всіх комендантів окремих частин армії Української Народної Республіки в присутності пок. Головного Отамана та прем'єр-міністра І. Мазепи в м. Чорторії, де вирішено ліквідувати регулярну війну й перейти на партизанщину, всі старшини Корпусу Січових Стрільців, як галичани, так і наддніпрянці, одноголосно вирішили демобілізувати Корпус і залишити всім вільний вибір: або приєднатися до повстанчої армії, яку складав генерал Омелянович-Павленко, або повернутись додому. Думати над тим, як дістатися додому, не було часу. Несподіваний напад поляків на Чорторію застав Січових Стрільців і деякі інші частини, що були розташовані в цьому містечку. Поляки роззброїли всіх і перевезли, як інтернованих, до Луцька.

Цікаво, що поляки напали на місце розташування Січових Стрільців безпосередньо після того, як пок. Головний Отаман переїхав на територію, що її займали польські війська. Наскільки обидві події стояли у зв'язку і до сьогодні невідомо. Правда у Чорторії були балачки про те, що пок. Головний Отаман має на деякий час виїхати за кордон (не тільки в Польщу), однак ніхто не надіявся, що цей виїзд наступить так швидко, зараз же після чорторійської наради. Факт, що пок. Головний Отаман не згадав перед нами ані словечком про грудневу угоду з поляками і факт, що пок. Головний Отаман виїхав з Чорторії через Миропіль до Шепетівки, а далі до Варшави зовсім несподівано, нікому нічого не кажучи, кидає світло на загадку, яким це чином Січові Стрільці так зненацька опинилися в польських бараках.

СІЧОВІ СТРІЛЬЦІ В ПОЛЬСЬКОМУ ІНТЕРНУВАННІ Й НОВІ ПЛАНИ

Ті, що потрапили до луцьких казарм, були одними з перших вояків наддніпрянської армії, які дістались до польських таборів. Умови перебування у них були дуже тяжкі, що й ствердила пізніше комісія «Червоного Хреста», стривожена лютою пошестю тифу. Подібні, а може ще й гірші, обставини були в рівенському таборі, де скупчено теж велику кількість старшин і козаків наддніпрянської армії. У Луцьку я перейняв команду над табором і витратив дуже багато зусиль та енергії, щоб полегшити стан інтернованих. Особливо багато трудів коштувала справа видобути дозвіл на відокремлення тифозних і призначити для них будинок шпиталю. Для цього призначила влада луцьку тюрму, куди й перенесено всіх хворих. За той період інтернування втратила українська армія багато дуже гарних бойових старшин і стрільців. Годі подавати на цьому місці їх реєстр. Згадаю тільки генерала Василя Тютюнника й артилериста полковника Васильєва. У той саме час пережив полковник Андрій Мельник найтяжчий вид синього плямистого тифу.

Ми не знали, як довго буде тривати таке наше інтернування й що Польща гадає робити з нами далі. Думаючи над засобами, якими можна добутися на волю, не забували ми при цьому ніколи нашої мети: дальшої організованої активної боротьби. Тому обмірковували ми різні можливості творення нового осередку регулярної української армії та здобуття нової операційної бази на терені України. Діставши в Луцьку відомості про квітневу угоду пок. Головного Отамана з маршалом Пілсудським, ми поставилися до неї негативно й не вірили в успіх польсько-українського походу на Київ. Тоді, під час довгих розмов наших старшин (у Луцьку скупчилися майже всі члени Стрілецької Ради), виринув у нас проект піти на службу до Української Бригади в Чехословаччині.

Що таке уявляла з себе Українська Бригада, хто був її комендантом, який старшинський склад, що за настрої панували там – було нам тоді невідомо. Ми лише чули, що в Чехословаччині існують якісь українські військові частини, що, певне, мають більші завдання, ніж сидіти спокійно на чужині в таборі. Не знаючи далі зовсім відносин, які тоді панували за кордоном поміж представниками уряду Західноукраїнської Народної Республіки й уряду Української Народної Республіки, думали ми, що особисті послуги Січових Стрільців радо прийме і бригада, і політичні чинники. Наші думки були прості:

українську бригаду в Чехословаччині треба поповнити всіма українськими вояками, що перебувають за кордоном – галицькими й наддніпрянськими і створити велику військову одиницю (щонайменше одну дивізію). Цей відділ треба було б у випадку польсько-українського походу на Київ перевести в Україну не через Польщу, а через Румунію, найкраще – в район Одеси. Якщо поляки втримались би в Україні, тоді треба було мати якусь свою військову силу, організовану й озброєну власними силами. Коли ж більшовики розбили б поляків, то плановано злучити тоді цю військову частину з повстанськими відділами генерала Омеляновича-Павленка, поповнити її ще іншими українськими частинами й таким чином створити в районі Одеси нову українську армію й базу для війни проти москалів.

Пок. Головному Отаманові не подали ми нашого плану повністю. Ми переслали йому тільки з Луцька заяву, що хочемо взятися за справу перевезення Української Бригади з Чехословаччини в Україну. Він викликав мене й моїх товаришів з Стрілецької Ради до Варшави. Ми представили йому, що при допомозі Української Бригади бажаємо створити новий зав'язок Січового Стрілецтва для активної боротьби проти більшовиків.

Після того нам дійсно вдалося вибратись за кордон,

де весною 1920 року зібралася переважна частина членів Стрілецької Ради, а саме: полковник А. Мельник, пок. підполковник генерального штабу Ю. Отмарштейн, полковник Р. Дашкевич, сотник В. Кучабський, пок. сотник І. Андрух, сотник М. Матчак, сотник Я. Чиж і сотник Чорній. Члени Стрілецької Ради, що залишилися в Польщі, а саме: генерал (тоді ще полковник) М. Безручко й полковник Р. Сушко зобов'язалися не створювати для спільного походу з поляками ніякої Січово-Стрілецької частини. Вони персонально поступили на службу до 6-ї Бригади.

Всі інтерновані в Луцьку старшини й стрільці колишнього Корпусу Січових Стрільців частково повернулись до Галичини, частково перейшли до 6-ї Бригади, а частково різними шляхами перебравлися за кордон, передусім до Чехословаччини.

ЦЕНТР СІЧОВИХ СТРІЛЬЦІВ НА ЧУЖИНІ

Отже, як тільки ми приїхали за кордон, зараз же побачили, що наші сподівання знайти сприятливі умови для праці були великим непорозумінням. Антагонізм поміж галичанами та наддніпрянцями, що повстав після грудневої угоди Української Народної Республіки з Польщею та поглибшав після квітневої угоди, нагадував настрої на Наддніпрянщині після переходу Галицької армії до Денікіна. Тільки тепер галичани обвинувачували наддніпрянців і закид «зради» поширено на всіх, хто народився на Наддніпрянщині.

Так само не здійснилися наші надії щодо бригади в Німецькому Яблінному. Президент д-р. Є. Петрушевич покладав на бригаду, як на військо східної Галичини, великі надії й нізащо не хотів зректися свого впливу на неї віддаленням її від себе. Та й у самій Бригаді думка про переїзд до України, як взагалі про виїзд з Чехословаччини, з огляду на акцію тодішнього еміграційного уряду Західноукраїнської Народної Республіки й самої Команди Бригади, як теж з огляду на загальні настрої, що панували тоді серед українців за кордоном, була дуже непопулярною.

Серед галицького громадянства переважала тоді думка, що галичанам треба взагалі усунутися від «наддніпрянських справ», що наддніпрянцям не можна вірити, бо вони кожної хвилини здібні на дальшу «зраду» в «галицькій справі». Сама чеська влада теж не годилася на виїзд Бригади, вимагаючи на це дозволу Польщі, незалежно від того, чи Бригада мала б їхати через Польщу чи через Румунію. Нам нічого не залишалось, як зачекати на дальший розвиток подій в Україні. Поразка поляків і також доля Армії Народної Республіки зробили наш план неактуальним. Ми вирішили його ліквідувати. У зв'язку з нашими заходами в справі перевезення Бригади до України поведено проти нас з боку Західноукраїнської Народної Республіки, Команди Бригади й поодиноких людей без розбору засобів дуже гостру кампанію. На нас посипалися різного роду наклепи аж до того, що ми є польськими запроданцями й що українську бригаду хочемо передати в руки поляків. Рівно ж і ті наддніпрянські кола, що були прихильниками польсько-української згоди, включно з пок. Головним Отаманом, почали дивитися на нас скоса закидаючи нам, що ми ставимося негативно до польсько-українських зв'язків.

У липні 1920 року відбули ми в Празі останнє засідання Стрілецької Ради, на якому, після з'ясування безкорисності і безцільності подальшого перебування

за кордоном, вирішили ми закликати всіх Січових Стрільців до повернення в Галичину. Після цього засідання Стрілецької Ради, фактично перестала існувати Січово-Стрілецька організація. Старшини Січових Стрільців, що були за кордоном, здебільшого роз'їхалися – одні на Наддніпрянщину, інші до Галичини. Там стали вони такими самими громадянами, як усі інші. Кожний з них вступив до тої групи чи партії, що краще відповідала його особистим переконанням.

Крім цього, за ініціативою стрілецьких старшин відбувся ще 31 серпня 1920 року у Празі «З'їзд Відпоручників Українських Військових Організацій Закордоном», на якому між іншими були присутні неофіційно представники Бригади в Німецькому Яблінному (комендант Бригади, полковник Варивода, заборонив брати участь у цьому з'їзді), представники Українського Союзу Старшин у Відні, представники робітничих сотень на Закарпатській Україні й представники нашої американської еміграції. На цьому з'їзді прийнято такі постанови: 1. З'їзд стоїть на позиції повної соборності й самостійності України без огляду на те, в які соціальні та політичні форми вилється ця самостійність. 2. З'їзд стверджує, що теперішнє катастрофічне положення України є наслідком небажання до праці, нестійкості, хитання, суперечностей у гаслах з п.1 і самого факту існування аж трьох українських урядів і їх органів. 3. З'їзд

закликає не чинити збройного опору з'єднанню українських земель, яке зараз актуальне через більшовицький наступ та одночасно закликає усіх старшин і стрільців Української Армії до подальшої послідовної боротьби за самостійність України.

4. З'їзд вважає потрібним зберегти в організованій формі існуючі поза територією України військові частини та об'єднати їх ідейно між собою. Крім цього, З'їзд закликав усіх, хто може повернутись до України, до повернення й до праці на місцях, а далі прийняв постанови щодо центрального ідейного проводу всіх військових організацій. Після З'їзду один з членів колишньої Стрілецької Ради виїхав був до пок.

Головного Отамана з пропозицією звільнити Українську Армію від її пропашої ролі оборони Галичини для Польщі та зберегти Армію виключно для боротьби за українську державність. Тоді запропонували раптовим відступом відсунути Українську Армію, що боролась на правому крилі польського фронту у Карпати й таким чином тимчасово ухилитися від подальшої боротьби проти більшовиків. Розрахунок був такий, що більшовики, після переможного походу через Польщу дійшли б до Середньої Європи й почали безпосередньо загрозувати інтересам держав-переможців. Для рятування ситуації мусили б згадані держави не тільки піддати ревізії Версальський договір, але почати організувати поважний антибільшовицький фронт, причому мусили б вони

взяти під увагу теж ті українські бойові сили, які досі вони легковажили і яким не хотіли допомагати. Отже, українські частини за кордоном мусили б увійти в план великої антибільшовицької кампанії. Українська справа виринула б знову на широкому міжнаціональному форумі.

Покійний Головний Отаман цю пропозицію відкинув. Не хотів він допустити, як сам зазначав, «зради союзника».

«Союзник» одначе, якому покійний Головний Отаман дотримав вірність аж до смерті, не мав таких сентиментів. Річ Посполита Польська дуже швидко домовилась після цього з Москвою в Ризі й то коштом українських земель та коштом долі решток вірних Польщі військ Української Народної Республіки, що по цей день доживають свій вік у польських таборах.

КАМПАНІЯ ГАЛИЦЬКОГО УРЯДУ ПРОТИ СІЧОВИХ СТРІЛЬЦІВ

Із заходів, що колишні стрілецькі старшини робили за кордоном для прихилання на свій бік бригади в Ч.С.Р., а також зі згаданих постанов празького з'їзду старшин, ясно видно, що ми не могли погодитися з тактикою, яку пропагував еміграційний галицький уряд: не цікавитися справами Наддніпрянщини й звернути всю свою увагу на концепцію самостійної Східної Галичини. Висуваючи цю концепцію на міжнародному форумі, галицький уряд обстоював рівночасно думку, що в нутрі українського громадянства не повинні бути які-небудь організації всеукраїнського політичного характеру, бо факт існування таких організацій підірвав би віру держав Антанти в запевнення галицької дипломатії про повну незалежність галицьких інтересів від решти українських земель.

Такий погляд різко суперечив цілій стрілецькій ідеології. Тому Січово-Стрілецькі старшини, де б вони не були й на якій ділянці не працювали б, завжди не погоджувалися з пропагованим галицьким урядом

внутрішньоукраїнським сепаратизмом та намагалися ділом доводити необхідність найтіснішої співпраці галичан і наддніпрянців.

Я сам, перебуваючи в 1920-1922 роках у Відні, вважав корисним брати участь у всіх спробах скласти всеукраїнський громадянський центр. Тому я хотів був приступити до Ліги Відбудови України, що постала у Відні весною 1920 року, але, на жаль, співпраці перешкоджав невдалий особистий склад Ліги через що вона й розпалася. Пізніше, я брав участь у комітеті для скликання Всеукраїнського Конгресу, а коли цей проект розбився, я увійшов до Всеукраїнської Національної Ради (Відень, лютий 1921 року). Але Всеукраїнська Національна Рада перестала існувати в огляду на негативне становище галицького уряду. Надмірне використання генералом Грековим вівіски Всеукраїнської Національної Ради для підписання угоди з поляками, д-р. Петрушевич використав як підсилення до його рішучішого старання, аби галичани вийшли з Всеукраїнської Національної Ради. Тому, що більшість членів галицької територіальної групи (Всеукраїнська Національна Рада ділилася на територіальні групи) була урядовцями різних установ диктатури, голос д-ра. Петрушевича викликав повний послух. Своє домагання д-р. Є. Петрушевич пояснював інтересами Галичини. Всеукраїнська Національна Рада розлетілася, а цілий епізод лише підсилив взаємну

ворожнечу поміж галицькою й наддніпрянською еміграцією.

Коли б така ворожнеча не виходила поза межі настроїв еміграції, то можна було б не звертати на це великої уваги. Факт ворожнечі міг би викликати лише жаль, що українська політична еміграція забула про завдання, які стоять перед кожною політичною еміграцією, і всю свою енергію обернула на непродуктивну гризню.

Однак, на превеликий жаль, настрої еміграції також почали відбиватись на території рідного краю. Наддніпрянщина була далеко, її відмежовували кордони, через які вплив політичної еміграції майже не сягав, до того трагедія Галицької Армії під Денікіним, а потім під більшовиками заново збільшила симпатії наддніпрянського громадянства до галичан – інакше виглядала справа в Галичині. Тут ціле громадянство поділилося на три групи: величезна більшість усіх громадян йшла сліпо за галицьким урядом, частина підпала під вплив комуністичної агітації й орієнтувалася на Третій Інтернаціонал, а невеличка група взялася за пропаганду угодівщини. Лише ці три групи були представлені власними органами преси.

Національно-територіальний антагонізм штучно підтримували обидва еміграційні центри: віденський

(З.У.Н.Р.) і тарнівський (У.Н.Р.). Офіційна преса галицького центру не вгавала у дуже нетактовних нападах на найвизначніших діячів тарнівського центру підводити всіх під один знаменник. Форма висловів і метод узагальнення викликали справедливе обурення не тільки між прихильниками політики провідників тарнівського центру, але взагалі всіх наддніпрянців. Ведучи кампанію проти уряду У.Н.Р., галицькі політики щоразу виразніше почали виявляти москвофільські тенденції, нав'язуючи за кордоном зв'язки будь то з правими російськими організаціями (відносини представника в Парижі з головою провокаційного «Українського народного комітету» Моркотуном), будь то з більшовиками (поїздка делегації галицького уряду до Литвинова до Копенгагену). З другого боку, центр взявся підтримувати полонофільські підприємства в Галичині (допомоги міністра преси і пропаганди О. Ковалевського «Рідному краєві»).

У такій атмосфері перебувало в краю кілька визначних стрілецьких старшин, що не організовані, кожний з власної волі почали працювати будь то в міському комітеті, будь то над справою українського університету, будь то в організаціях молоді. Всюди вони пропагували ідеї соборництва духа, національного активізму й віри у власні сили, як протилежність до сепаратизму, урядового прислужництва та віри в спасіння від Антанти,

джерелом чого була диктатура президента д-ра. Петрушевича. Ці основні думки проводилися теж у резолюціях великого студентського з'їзду (у Львові, липень 1921 року), у якому взяли участь між іншими деякі колишні члени Стрілецької Ради.

Майже одночасно (літо 1921 року) у Відні склався гурток під назвою «Молода Галичина», засновниками якого були також деякі визначні колишні стрілецькі старшини й кілька старших та молодших галичан, однодумців стрілецької ідеології. Цей гурток цілком незалежно від акції, яка вже велась у краю, мав на меті дати початок до створення громадянсько-політичної організації всеукраїнського характеру з метою протидіяти поширенню ідеології територіального сепаратизму, маючи на увазі, що така ідеологія остаточно кинула б ціле наддніпрянське громадянство в обійми поляків, а знову галицьке – в обійми москалів. Підносячи гасла боротьби в Галичині з проявами всякого «-фільства»; остерігати перед надмірним оптимізмом щодо успіху дипломатичної акції галицького уряду; спонукати до організації всіх живих сил народу, в усіх ділянках його життя та найголовніше – звертати увагу на молодь, жіноцтво, селянство й робітництво, тобто ті групи й класи, що найшвидше піддаються демагогічним, ворожим всеукраїнській національній ідеології гаслам. Група «Молодої Галичини» була далекою від думки перешкоджати

дипломатичним заходам, що їх робив еміграційний галицький уряд.

Заходи Січових Стрільців щодо бригади в Німецькому Яблонному, празький військовий з'їзд, студентський з'їзд у Львові й врешті «Молода Галичина» викликали з боку галицького уряду величезну кампанію проти Січових Стрільців. Із формального боку і, по суті, ця кампанія проти Січових Стрільців не мала ніякого виправдального ґрунту, бо колишні Січові Стрільці, які брали участь у якійсь акції, що була не до вподоби галицькому урядові, працювали на власну відповідальність, не будучи зовсім зв'язані з якимось центром Січових Стрільців. Такого центру, як сказано, тоді вже давно не було – організації Січових Стрільців не існувало. Незважаючи на це, галицький уряд використав момент, що тут і там активно працювали колишні Січові Стрільці і створив легенду, немов поодинокі виступи Січових Стрільців були організованою акцією, яка прагнула до певних цілей. Ось тому ведено кампанію проти всього стрілецтва. Ця кампанія велась без розбору засобів, з яких головними були: планове словесне поширення тенденційних нісенітниць по еміграційних центрах, використання преси й висилання до краю численних листів до визначніших громадських діячів та до партійних установ за підписом д-ра Петрушевича чи його урядовців (д-р Підляшецький). Змістом кампанії

галицького уряду був закид найвизначнішим членам Січового Стрілецтва, що вони просто «польські агенти», які зовсім свідомо, а то й за гроші ведуть акцію проти галицького уряду.

У такому дусі була написана відома стаття колишнього члена Стрілецької Ради й колишнього міністра Української Народної Республіки, а пізніше шефа преси й пропаганди галицького уряду, д-ра О. Назарука, під заголовком: «Вічуючі діти», що безпосередньо була звернена проти студентського з'їзду у Львові. У тому ж тоні витримано також інші статті в «Українському Прапорі».

Поруч з д-ром Назаруком проводив кампанію проти Січових Стрільців проф. С. Рудницький (стаття «Галичина та Соборна Україна», що викликала довгу полеміку з д-ром П. Лисяком, який виступив в обороні Січових Стрільців у віденській «Волі»). В Америці знов у «Канадському українці» з'явилася стаття, інспірована проф. П. Карманським – «Контрреволюційний заговор проти галицького уряду».

Діяльність мою й моїх колишніх товаришів оплутано такою мережею найбільших нісенітниць і провокацій, що в сторонніх людей мусила дійсно зародитися підозра, коли не тверде пересвідчення, що я і мої товариші якісь «агенти». Наслідком такої атмосфери,

що утворилася кампанією галицького уряду, був приїзд з Чехословаччини одного старшини з дорученням і планом позбавити мене життя.

Для аргументації твердження, що Січові Стрільці, коли не на польській службі, то бодай тримають тісний зв'язок з польськими військовими органами, послужили мої листя до покійного підполковника генерального штабу Ю. Отмарштейна й підполковника Р. Сушка, які написано у зв'язку з походом Тютюнника проти більшовиків. Ці листи дістали більшовики від одного провокатора, що викрав їх у підполковника Р. Сушка і продав більшовицькому посольству у Варшаві. Більшовики опублікували їх у книжці, в якій говориться про повстанський рух Юрка Тютюнника.

Для висвітлення моєї участі в справі походу Тютюнника мушу сказати, що я ставився до того походу з самого початку дуже критично. Пок. підполковник генерального штабу Ю. Отмарштейн був призначений начальником штабу Тютюнника ще перед моїм приїздом до Львова і без мого відома. Він, як дисциплінований старшина, мусив послухати наказу, але, як колишній Січовий Стрілець, з моїм приїздом до Львова питав мене про мою думку щодо його нової посади, як теж щодо цілого планованого походу на Україну. Я не приховував перед ним мого скептицизму щодо вартості цього походу, але, не

маючи змоги перешкодити тому планові, вважав я, що присутність підполковника Отмарштейна в центрі згаданої акції може бути корисною, хоч би з огляду на те, що така ідейна, високоосвічена й фахово авторитетна людина зможе найкраще зорієнтуватися в пануючих на Радянській Україні відносинах та його погляд буде мати велику вартість для всіх українських військових кіл. Потім я отримав від нього листа, в якому він скаржився, що не має в своєму оточенні нікого зі своїх колишніх найближчих товаришів по зброї й просив мене звернутися до підполковника Р. Сушка (він тоді перебував в таборі) з пропозицією приїхати йому на допомогу. У цій власне справі я звернувся був до підполковника Р. Сушка. Він погодився й відбув усю повстанську кампанію, а після її невдачі склав разом з підполковником Ю. Отмарштейном звіт перед кількома своїми товаришами із Стрілецької Ради. З того звіту виходило, що всяка дальша збройна інтервенція з чужини була, на їх погляд, недоцільною й шкідливою, бо така інтервенція наражала не тільки самих активних учасників на страшенну небезпеку, але не приносила ніякої реальної користі українському населенню і ще більше викликала люті переслідування з боку більшовиків. Звіт пок. підполковника Ю. Отмарштейна ще більше зміцнив нас у переконанні, що думку військової інтервенції з-за кордону треба раз назавжди відкинути. Цього погляду я дотримуюсь і тепер.

Так представлялася вся фактична участь стрілецьких старшин у кампанії Тютюнника і на тому обмежувалася моя причетність до цієї справи.

Ані я, ані ніхто з стрілецьких старшин не реагував ніколи на кампанію, що майже протягом двох років послідовно й так нечесно проводилася проти нас. Кожний з нас займався своєю працею й спокійно чекав розвитку подій, знаючи, що згодом з'ясується, на чиєму боці правда.

Події останніх років ще надто близькі, щоб можна про них писати. Треба сподіватися, що вже недалекий час, коли й на тих подіях можна буде докладніше зупинитися. Багато справ чекає ще на остаточне висвітлення для нас самих.

Про сучасне нема потреби говорити, а тим більше – про майбутнє, що лежить у сфері планів і сподівань. Працювалося важко, серед найгірших моральних умов, серед підозрінь, заздрості, наклепів і ненависті – і то не тільки з боку чужих, але й своїх таки людей, українських діячів, українського громадянства. І тепер умови праці мало змінилися на краще. Хочемо вірити, що (що найменше) в майбутньому ті умови покращають, коли доля допоможе, що стара стрілецька ідея активної боротьби за Українську Державу ширше й краще пошириться, ніж колись.

Не на вдячності осіб, груп чи партій залежить Січовому Стрілецтву, бо воно ніколи не працювало для поодиноких, хоч би як визначних і заслужених людей, і не для політичних партій. Ось тому байдуже нам, що деякі особи, що раніше в дні успіхів славили нас на всі лади й робили нас героями, коли тільки щастя повернулося, чим швидше відійшли й почали балакати про нас з насмішками, а то й лайками. Своїй діяльності ми не надавали й не надаємо більшої ваги, ніж її вона мала. Одначе ми є свідомі, що Січове Стрілецтво залишило за собою в історії визвольних змагань України слід, якого не затруть ніякі наклепи. Цей слід позначився на широких просторах України потоками крові, що змила перед нацією нашу вину за неуспіх нашої боротьби, коли взагалі таку вину можна приписувати Січовому Стрілецтву і пам'ять в народі про Січових Стрільців залишилася чистою.

ВИНОСКИ

¹ Німці казали щодо роззброєння синьожупанників, що відбулось 3 дні тому, що робили це на підставі згоди з військовим міністром Жуковським. – Є.К.

² Життєвий шлях (лат.)

³ Запізно (нім.)

⁴ Валенродизм – вкорінення у ворожі лави (організацію, військо тощо) з метою їхнього розвалу і знищення. – Прим. ред.

⁵ Згадуючи про це з вдячністю, не можу з другого боку промовчати моїх спостережень з того періоду, що Д. Дорошенко користувався на загал у гетьманському уряді мінімальним впливом, бо всі важливі справи мусили перейти через руки або бодай за відомом товариша міністра Палтова. – Є.К.

⁶ Докладно пишеться у загальній історії Січових Стрільців про наші вимоги. – Є.К.

⁷ Я особисто був саме тоді у кількадедній відпустці в Харкові. Телеграфом відкликаний повернувся

просто до Білої Церкви. – Є.К.

⁸ Д-р. Назарук був також автором першого маніфесту Директорії про повстання, в якому гетьмана поставлено поза законом. – Є.К.

⁹ Гетьман оповідав мені сам, що дозвіл на творення регулярної армії здобув тільки під час своїх відвідин Вільгельма II, тобто – аж у вересні 1918 року. – Є.К.

¹⁰ Команда Січових Стрільців кілька разів старався довести до порозуміння між Гетьманом та Українським Союзом, впливаючи відповідно на президію У.Н.С. – Є.К.

¹¹ Для ознайомлення читачів з різноманітністю й характером вищезгаданих закидів відсилаю до «Відродження нації» В. Винниченка. Третій том цієї книжки є просто одним великим актом обвинувачення Січових Стрільців. В. Винниченко, як голова Українського національного союзу, що організував протигетьманське повстання, був речником Союзу перед Січовими Стрільцями. У момент, коли вирішувалося питання, кудю йти Січовим Стрільцям, становище Винниченка, його інформації та аргументи чимало вплинули на рішення Січових Стрільців. Саме ця обставина казала й каже Січовому Стрілецтву ставитися уважніше до слів

колишнього голови Директорії про роль Січових Стрільців у цей час. Правда, ці заміти були писані тоді, коли перший прем'єр Центральної Ради, пізніший голова Українського національного союзу і врешті голова Директорії Української Народної Республіки, став уже лідером української комуністичної партії. – Є.К.

¹² Павло Христюк у своїх «Замітках» вихваляє виступ Зеленого й Данченка. Проте навіть з його опису того, чи не першого антидиректоріанського повстання, можна скласти собі правдиву картину подій. Ось що пише названий автор у своїх «Замітках і матеріалах до історії української революції» (Т. 4. ст. 76-77): «введена через революційний характер за межі Києва ця «дніпровська дивізія», придивившись до тих порядків, які заводилися на місцях директоріанською цивільною й військовою владою, остаточно збільшовичилася, покинула ряди республіканського війська і зі зброєю в руках пішла додому. Після цього незадоволення селянства Київщини директоріанською політикою почало набирати зовсім виразних, широких і грізних форм». Далі, кажучи про селянський з'їзд у с. Григорівці, де закликали до «знищення основ буржуазно-капіталістичного ладу», автор зазначає, що «з'їзд цей відбувався за співучасті козаків Дніпровської Дивізії». Це було через два тижні після зайняття Києва

військами Директорії. Зелений та його козаки вже встигли розпізнати «контрреволюційний» характер директоріанської влади та вважали необхідним негайно її повалити. – Є.К.

¹³ Залізничний корпус складався в переважній більшості з людей ідейних і мав у деякі періоди високу бойову здатність. – Є.К.

¹⁴ Див.: П. Христюк. Замітки і матеріали. Т. 4. ст. 75-76 – про утворення революційного комітету лівими есерами для боротьби наперед проти гетьманщини, а потім – Директорії. Там стоїть: «Головний революційний комітет вступив у контакт з російськими більшовиками й організував на всьому Лівобережжі повстання проти Директорії». – Є.К.

¹⁵ Між іншими справами, з якими тоді зверталися політичні чинники до Команди Січових Стрільців, була вимога міністра фінансів Мартоса послати в його розпорядження кілька відділів Січових Стрільців для проведення організованої ним (Мартосом) реквізиції золота в київських крамницях. Команда відмовився дати стрільців для тієї справи. Незважаючи на це, пішли потім в Києві плітки, немов Січові Стрільці пограбували київських ювелірів. – Є.К.

¹⁶ М. і. фразеологічними квітками знаходимо у

«Відродженні нації» таке: «але військова влада не хотіла підпорядковуватися владі політичній». Цей вислів можна хіба пояснити тим, що автор ґрунтовно забув дуже багато подій, в яких сам брав живу участь. – Є.К.

¹⁷ Пропозицію Січових Стрільців Винниченко у «Відродженні нації» називає «шантажем отаманщини й ви слідом розгубленості та безпорадності». Коли читати опис згаданої події, то виходить, немовби тодішня політика Винниченка була настільки ясною, що взагалі нахабністю з боку Січових Стрільців було звертатися до нього з такою пропозицією. (Див.: Винниченко В. «Відродження нації». Т. 3. ст. 233). – Є.К.

¹⁸ Мимохідь кажучи, Стрілецька Рада прийняла постанову про мою кандидатуру, як одного з трьох членів тріумвірату, в моїй неприсутності. Я був в Станіславі, куди їздив від головної команди в справі виміни галицьких і наддністрянських частин, а теж від імені Директорії в справах трудового конгресу та проголошення злуки У.Н.Р. і З.У.Н.Р. (про це буде мова нижче). Я повернувся до Києва саме 16 січня та довідався про постанову, як про доконаний факт.

Христюк переповідає у своїх «Замітках і матеріалах до історії української революції» (Т. 4. ст. 49.) про київську державну нараду та м. ін. пише таке:

«На домагання січовиків представники селянської спілки (Янко) заявили, що коли взагалі заходить мова про диктатуру, то серйозно можна було б говорити тільки про диктатуру трудового селянства, конкретно – Центрального Комітету та Всеукраїнської Ради селянських депутатів, – Осадний же Корпус Січових Стрільців на чолі з Коновальцем міг би при такій ситуації прийняти на себе функції, які виконують у московських більшовиків латиські та китайські військові частини». Автор оголосив свої спогади за кордоном в 1922 році і оповідаючи про деякі речі, забув, що вони не могли трапитися три роки раніше: в січні 1919 року не відважилися б навіть ліві есери порівнювати Січових Стрільців з найманими латиськими та китайськими більшовицькими відділами. Уміщення цього речення є все ж таки характерне, для кола людей, до яких належав автор. – Є.К.

¹⁹ Єдиний раз Січові Стрільці втрутилися пізніше в справу політичного характеру, у т. зв. Оскілковщину, в кінці квітня 1919 року. С.С. допомогли ліквідувати спробу Оскілка зробити державний переворот і ніколи того не жаліли. Вдаватися в ближчі пояснення – зайво, тому що сьогодні вже всім ясно, хто такий був Оскілко та чи було можна зв'язатися з ним людям, які ближче знали його і тим, що були його правою рукою. – Є.К.

²⁰ Щодо вивісок, то певною сатисфакцією для Січового Стрілецтва є категоричне домагання навіть радянського уряду перемінити всі вивіски на українські. – Є.К.

²¹ Ad hoc (лат.) – «спеціально для цього».

²² На 204 ст. третього тому «Відродження нації» В. Винниченко згадує лише про «отаманів», які буцімто радилися над розігнанням Конгресу. Чому В. Винниченко забув навести свої власні заходи до відповідного координування Трудового Конгресу, мені невідомо. – Є. К.

²³ У Проскурові Січові Стрільці стрілися віч-на-віч із жахливим явищем єврейських погромів. Ми прийшли до Проскурова саме через три дні після доконаної там різні. З приходом я доручив сотникові Бісикові провести слідство. Спільно з призначеним комендантом міста, сотником. Г. Гладким, вдалося сотникові Бісикові зібрати дуже широкий матеріал щодо причин погрому, головних винуватців і виконавців, самого ходу погрому та втрат, завданих містові та єврейському населенню. Жаль, що весь цей матеріал залишився з архівом Січових Стрільців в Україні. Маю надію, що архів не пропав, а тому цей надзвичайно цікавий матеріал про проскурівський погром, дасть Бог, буде теж оприлюднений. – Є.К.

24 ДЕКЛАРАЦІЯ СІЧОВИХ СТРІЛЬЦІВ

Супроти всяких поголосок, які кривдять і ображають честь Січового Війська, особливо ж супроти закиду, немовби Січові Стрільці хотіли служити реакціонерам, заявляємо цим прилюдно:

1. Січові Стрільці, які разом з масами українського народу скинули Гетьмана, зламали його реакційний режим, виступивши проти Гетьмана по проголошенні його маніфесту з 14 листопада 1918 року. яким він хотів прилучити Україну до Москви, боролись, борються й будуть боротися за суверенність Українського Народу й за його самостійну Республіку.

2. Стоячи на платформі самостійної Української Народної Республіки й тим самим визнаючи суверенність Українського Народу у вирішуванні своїх справ політичних і господарських, вважають Січові Стрільці, що тільки Український Народ має право вирішувати по своїй волі й без усякого втручання чужих сил, які б вони не були, також найважливішу з економічних справ, а саме справу земельну. Український Народ має свої політичні й культурні сили, які без чужинців вирішать його життєві справи. Вся земля на Україні належить Українському Народові, й тільки Український Народ має право розпоряджень землею. В ім'я цих справедливих засад проливали

Січові Стрільці свою кров і від них ніколи й ні перед ким не відступали й не відступлять.

3. Стоячи на цих засадах, заявляють Січові Стрільці, що всі будуть карним і слухняним військом кожного українського народоправного уряду, який стоятиме на платформі самостійності Української Народної Республіки і признання Українському Народові всієї землі в його розпорядимість. Щодо форми влади, то Січові Стрільці були тими, які охоронили Трудовий Конгрес Українського Народу в час, коли він не виявив свого обличчя, а тепер коли представники українського трудового народу знов підтвердили, що стоять на платформі самостійності Української Народної Республіки, Січові Стрільці з тим більшим запалом підпиратимуть радянську владу на місцях, яка заводить лад і порядок.

Стомлені тяжкими боями, змучені недовір'ям народу, який несправедливо думав, що Січові Стрільці схочуть підтримати ті сили, які прагнуть до поневолення українського трудового люду, Січові Стрільці відійшли, щоб переорганізуватись і з новими силами рішуче й твердо, як усе, ударити на всіх, хто б посмів посягнути на здобутки революції українського народу.

З народом ішло, йде й буде йти Січове Стрілецтво.

В березні 1919 року. За Січову Раду: Отаман Євген Коновалець, Отаман Андрій Мельник, д-р Осип Назарук.

П. Христюк у своїх «Замітках і матеріалах до історії української революції», вміщуючи декларацію Січових Стрільців, подає ось яку характеристику Січового Стрілецтва: «Січове Стрілецтво було дійсно відданим українській державності військом: відважним, хоробрим, сміливим, свідомим своєї цілі, повним самопожертви. Одного тільки йому бракувало: класової робітничо-селянської свідомості та соціалістичного виховання. Це останнє та безладність директоріанського правління й штовхала січовиків на різні помилкові та шкідливі для української революції кроки; воно було також і причиною того, що січове стрілецтво не перетворилось з національного у велике національно-революційне військо». – Є. К.

²⁵ Ця частина споминів полковника Є. Конональця була написана у зв'язку з атакою на Січових Стрільців, ніби винуватців розстрілу отамана Болбочана, у ч. 46 берлінського «Українського слова» за 1921 рік. Поштовх до видання цих спогадів дала тоді редакція віденської «Воля» пок. В. Піснячевського: гл. «Воля». Ч. 3-5, з 20.VIII.1921. – Прим. ред. пізнішого перевидання.

²⁶ «...полковник Селіванський і Гейденрейх

за 4-5 днів до мого від'їзду були випущені (! – Є.К.) з гауптвахти після того, як заплатили кому слід хабара, і зовсім спокійно були на волі в Києві. (Коновалець про це знав)». – «Зізнання отамана Болбочана». Ч.46 берлінського «Українського слова».

²⁷ Запорізький Корпус, відступаючи з-під Харкова й Полтави, забрів аж в Румунію, де румуни обеззброїли його і забрали величезне майно в амуніції, зброї, обозі і грошах, а людей переслали до Галичини. Там переорганізовано їх, а на чолі нового Запорізького Корпусу став отаман Сальський. – Є. К.

²⁸ Діяльності Б. Мартоса взагалі треба б посвятити багато уваги. Я вважаю, що його роль в українській революції належить до найсумніших її сторінок. Я вважаю Б. Мартоса головним винуватцем катастрофи державного будівництва України в 1919 році та винуватцем переходу галичан до Денікіна, не кажучи вже його «фінансову політику» в краю і закордону. – Є. К.

²⁹ Мається на увазі епізод спільного походу Дієвої армії УНР (ДА УНР) та Української Галицької Армії (УГА) на Київ. Українці розбили більшовиків, проте вимушені були залишити місто внаслідок наступу російських білогвардійців. В історію ця поразка увійшла під назвою «Київська катастрофа». – Прим.

ред.

³⁰ Дуже точний опис ходу жмеринської наради, як теж усіх подій, що наступили після неї та, зокрема, переговорів делегації Галицької Армії з денікінцями, дає у своїх спогадах сотник Осип Левицький. Цікавим при тому є факт, що денікінці вважали потрібним у договорі з командуванням Галицької Армії вмістити окремий пункт про те, що Корпус Січових Стрільців (у договорі названо його «корпусом Коновальця») не вважається складовою частиною Галицької Армії.
– Є. К.

ЗМІСТ

СЛОВО КОНСУЛА	4
Передмова від автора	7
Початок існування Січових Стрільців. Довкола розгону Центральної Ради.....	10
Про легенду валенродизму Січових Стрільців	21
«Зрада Галичині»	27
«Руїнники»	34
«Отаманія»	42
«Реакційність Січових Стрільців»	61
«Болбочанівщина»	78
Похід на Київ, денікінада й остаточна катастрофа	86
Січові Стрільці в польському інтернуванні й нові плани	97
Центр Січових Стрільців на чужині	10
Кампанія галицького уряду проти Січових Стрільців	106
Виноски	117

Літературно-художнє видання

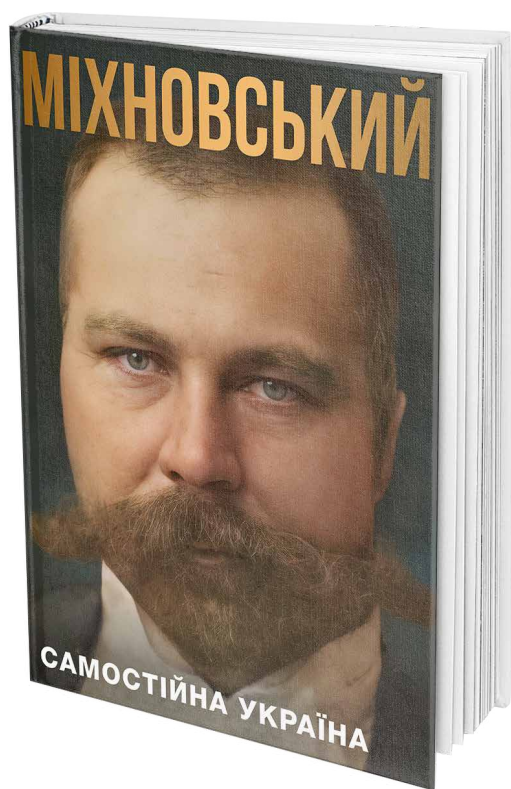
Євген Коновалець
«Причинки до історії української революції»

Координатор: Олексій Рейнс

Головний редактор: Вікторія Рейнс
Редактор та коректор: Юрій Караконь
Дизайн та оформлення: Альона Морозова

ТОВ «РЕЙНСХАУС»
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи:
серія ДК №7276 від 15.03.2021
www.rainshouse.com

Питання та пропозиції: rainshouseua@gmail.com

**«САМОСТІЙНА
УКРАЇНА».
ЧИТАЙТЕ КНИГУ
В ЦІЙ ЖЕ СЕРІЇ!**

Задумана як політична програма для власної організації в 1900 році, праця Миколи Міхновського пережила і автора, і засновані ним партійні структури.

Невелика за розміром брошура «Самостійна Україна» сьогодні вважається першим програмовим документом організованого українського націоналізму.

**ЗАВАНТАЖТЕ ЦЮ КНИГУ
З ВЕБ-РЕСУРСУ:**

www.rainshouse.com